

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Liisa-Lotta Raag

**ALAEALISTELE KOHALDATAVAD ERITINGIMUSED KARISTUSE
MÕISTMISEL KRIMINAALMENETLUSES**

Magistritöö

Juhendajad: *mag iur* Andres Parmas

Kaire Tamm

Tartu 2016

SISUKORD

SISSEJUHATUS

1. Karistuse olemus.....	8
1.1. Karistusteooriad	8
1.1.1. Absoluutne karistusteooria.....	8
1.1.2. Relatiivne karistusteooria.....	9
1.2. Üld- ja eripreventsioonid.....	12
1.2.1. Negatiivne üldpreventsioon	12
1.2.2. Positiivne üldpreventsioon	13
1.2.3. Eripreventsioon.....	16
2. Erisused alaealiste karistamisel	16
2.1. Alaealine kriminaalõiguse erisubjektina	16
2.2. Noored täiskasvanud	20
2.3. Alaealiste kuritegevust soodustavad riskifaktorid.....	21
2.4. Rahvusvahelised nõuded alaealise kohtlemisel kriminaalmenetluses ning karistuse mõistmisel	25
2.4.1. ÜRO lapse õiguste konventsioon.....	25
2.4.2. ÜRO Pekingi juhised alaealiste õigusrikkujate kohtlemiseks kriminaalmenetluses	30
2.4.3. ÜRO Riyadhi juhised alaealiste kuritegevuse ennetamiseks	31
2.4.4. Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee suunised alaealiste õigusrikkujate kohtlemise kohta õigussüsteemis.....	32
2.5. Riigikohtu hoiakud alaealistele karistuse mõistmisel	34
2.6. Alaealiste karistamise praktika Euroopa riikide näitel.....	36
2.6.1. Saksamaa.....	36
2.6.2. Soome	38
2.6.3. Holland.....	40

2.6.4. Rootsi	42
3. Alaealiste õigusrikkujate karistamine Eestis aastatel 2014-2015.....	45
3.1. Alaealistele määratud põhi- ja alternatiivkaristused	46
3.2. Eelnev karistus	50
3.3. KarS § 87 kohaldamine	52
3.4. Menetluskulud.....	55
KOKKUVÕTE	57
SUMMARY	61
KASUTATUD KIRJANDUS.....	65

SISSEJUHATUS

Justiitsministeeriumi poolt koostatud dokument „Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018“ märgib esmase eesmärgina ära korduvkuritegevuse ning alaealiste kuritegevuse ennetamise.¹ Dokumendi seletuskirja kohaselt on õigusrikkujatega tegelemisel prioriteediks alaealiste kuritegevuse ning korduvkuritegevuse ennetamine, kuna just need on Eesti kuritegevuse kõige suuremad probleemid. Alaealiste õigusrikkujate arvu ning korduvkuritegevuse ennetamisel on võimalik olulisel määral tõsta ühiskonna turvalisust.²

Alaealised sooritavad Eestis 13% kuritegudest. Kokku registreeritakse aastas ca 3000 alaealiste kuritegu, mis moodustab 5-6% kogukuritegevusest. Alaealiste ümber kasvatamine ja õigele teele suunamine on kergem kui täiskasvanute puhul ning seetõttu annab just selle grupiga tegelemine kõige suuremaid tulemusi kuritegevuse vastases võitluses.³

Alaealise toimepandud süüteo on võimalik reageerida kaht eri moodi: kas keskenduda teole, karistamisele ning uute süütegude vältimisele; või asetades keskmesse teo toimepanija – noor inimene, põhjused, miks ta teo toime pani ja tema abivajadus. Oluline on tegeleda mõlema vaatenurgaga.⁴ Ka alaealise karistamisel peab keskmes olema teo toimepanija ning karistusotsus tuleb teha tuginedes alaealise isikule.

Karistusõiguse üheks ülesandeks on alaealise puhul uute kuritegude toimepanemise ärahoidmine, kuid ka tema sotsiaalne järele aitamine ning integratsioon. Alaealise mõjutamise eesmärgiks on esmajoones kasvatamine mitte karistamine. Karistuse mõistmisel tuleb seetõttu

¹ Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. – Arvutivõrgus kättesaadav:

http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf 13.04.2016.

² M. Koik. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. Seletuskiri. Tallinn: Justiitsministeerium 2010, lk 13. Arvutivõrgus kättesaadav:

http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/kriminaalpoliitika_arengusuundade_seletuskiri_2018.pdf 13.04.2016.

³ M. Koik, lk 13.

⁴ Poliitikauuringutekeskus Praxis. Ühiskondliku mõju osakute võimalike probleemvaldkondade analüüs. Tallinn 2015, lk 13. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2015/07/SIB-analyys.pdf> 13.04.2016.

tähele panna, et see kujundaks alaealises arusaama ühiskondlike normide sidususest ka tema suhtes ning ei muutuks takistuseks tema ühiskondlikul integreerumisel.⁵

Käesoleva magistritöö üheks eesmärgiks on anda ülevaade sellest, milliseid erinõudeid ja printsiipe tuleb alaealiste õigusrikkujate karistamisel järgida. Eesmärgi saavutamiseks analüüsib autor rahvusvahelisest õigusest tulenevaid regulatsioone ja suuniseid ning uurib, millised on Riigikohtu hoiakud alaealiste karistamisel. Võrdleva materjalina kirjeldab autor valikuliselt, milline on alaealiste karistuspraktika teistes Euroopa riikides.

Töö peamiseks eesmärgiks on uurida alaealiste õigusrikkujate poolt toimepandud levinumate kuriteoliikide karistuspraktikat aastatel 2014-2015. Karistuspraktika analüüsiks koostas autor valimi alaealiste poolt enim toimepandud kuritegudest (edaspidi valim). Valimisse kuulunud kuriteod olid:

- Vargus (KarS § 199)
- Kehaline väärkohtlemine (KarS § 121)
- Avaliku korra raske rikkumine (KarS § 263)
- Asja omavoline kasutamine (KarS § 215)
- Sissetungimine (KarS § 266)
- Narkootilise ja psühhotroopse aine suures koguses ebaseaduslik käitlemine (KarS § 184)

Autor analüüsis, millist liiki ja millises määras mõisteti karistusi valimisse kuulunud kuritegude toimepanemise eest.

Teise eesmärgina uuris autor, millist mõju avaldab alaealise eelnev karistus uus karistus mõistmisel, st kas alaealise eelnev karistus avaldab mõju menetlusliigi rakendamisel, karistusmäära osas ning karistusliigi valikul.

Mõju väljaselgitamiseks püstitas autor kaks hüpoteesi: varem kriminaalkorras karistamata alaealiste karistuste määr erineb oluliselt varem kriminaalkorras karistatud alaealiste määrast

⁵ Riigi Peaprokuröri juhis „Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses“, 29.06.2007 nr RP-1-4/07/8, lk 4. Arvutivõrgus: http://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/article_files/Riigi%20peaprokur%C3%B6ri%20juhis-%20alaealiste%20C3%BCbetaoliseks%20erikohtlemiseks%20krim.menetluses%2028.06.2007.pdf 14.04.2016.

ning kokkuleppemenetluste rakendamise määr on kõrgem alaealiste puhul, kes on varasemalt kriminaalkorras karistamata.

Töö kolmandaks eesmärgiks on uurida alaealise karistusest vabastamise ja mõjutusvahendite kohaldamise (KarS § 87) praktikat.

Viimaseks eesmärgiks on uurida, milline on kohtupraktika menetluskulude mõistmisel. Peamiselt, millises määras alaealiselt menetluskulusid välja mõistetakse.

Sarnase uuringu⁶ on varasemalt läbiviinud Anna Markina ja Maarja Märtsen, kus nad uurisid alaealiste karistuspraktikat aastatel 2003-2006. Uuringust on möödas juba 10 aastat ja seetõttu on autori hinnangul aktuaalne sellist tüüpi uuringu uus läbiviimine, et näha kas ja milliseid muutuseid on karistuspraktikas toimunud. Võrdlusmomendi tekitamiseks viitab autor analüüsis vastavalt vajadusele Markina ja Märtseni uuringutulemustele.

Töö koosneb teoreetilisest ja praktilisest osast, millest esimesed kaks peatükki moodustavad teoreetilise ning viimane peatükk praktilise osas. Esimeses peatükis annab autor ülevaate õiguskirjanduses käsitletud karistusteooriatest ning üld- ja eripreventsiooni käsitlustest. Teises peatükis toob autor välja erisused alaealiste karistamisel. Esmalt kirjeldab, milles seisneb alaealise erisubjektsus kriminaalmenetluses. Selle jaoks uurib, millised on Karistusseadustikus (edaspidi KarS) sätestatud erisused alaealise süüvõime kohta. Lisaks annab ülevaate, millised on rahvusvahelised soovitusel ja nõuded alaealise süüvõimelisuse eel määramiseks ning kas võiks olla põhjendatud alaealistele suunatud eritingimuste kohaldamine ka nõ noortele täiskasvanutele.

Teise olulise osana käsitleb autor mitmesuguseid rahvusvahelisi dokumente, mis annavad juhiseid alaealiste kohtlemiseks kriminaalmenetluses ning autor annab ühtlasi ka ülevaate riigikohtu hoiakutest alaealiste karistamisel. Viimaseks kirjeldab autor alaealiste karistamise praktikad erinevates riikides.

Kolmandas peatükis analüüsib autor alaealiste õigusrikkujate karistamise praktikad aastatel 2014-2015. See tähendab, millised olid valimisse kuulunud süütegude eest mõistetud põhi- ja alternatiivkaristused ning kas mõistetud karistuste ja eelneva karistuse vahel on seos. Samuti vaatab autor lähemalt, milline oli kohtupraktika kõikide aastatel 2014-2015 toimepandud

⁶ A. Markina., A. Märtsen. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tallinn 2008. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/laealiste_karistuste_tulemuslikkus_tartu_ulikooli_oigusinstituut_2008.pdf 14.03.2016.

süütegude lõikes alaealise karistusest vabastamisel ja mõjutusvahendite kohaldamisel (KarS § 87). Viimaseks analüüsib autor, milline on praktika menetluskulude mõistmisel.

Magistritöö koostamisel on peamiste allikatena kasutatud eesti- ja ingliskeelset teemakohast erialast kirjandust, alaealistele õigusrikkujatele kohalduvaid siseriiklikke õigusakte, kohtupraktikat, rahvusvahelisi dokumente ja suuniseid, välisriikide õigusakte, erinevate autorite poolt läbi viidud uuringute tulemusi. Töö kirjutamisel on kasutatud analüütilist ning kvantitatiivset meetodit.

1. Karistuse olemus

1.1. Karistusteooriad

Alates ajast, mil hakati ajalugu kirja panema, on erinevad ühiskonnad samaaegselt nii karistanud süütegude toimepanijaid kui õigustanud seda moraali ja ratsionaalsuse pinnalt ning püüdnud selgitada seost karistuse ja õigluse vahel.⁷ Objektiivne karistamine on lähtudes karistusteooriatest on üks vanimaid õigusfilosoofilisi probleeme. Ajalooliselt saab karistamise idee taandada ülekohtu eest kätte maksmisele või ennetamisele. See tähendab, et kas süüdlasele tuleb mõista karistus, mis on tema teo vääriline või tuleb tegutseda selliselt, mis hoiaks ära tulevikus sarnaste süütegude toimepanemise.⁸ Neid teooriaid nimetatakse vastavalt absoluutseks ja relatiivseks teooriaks.

1.1.1. Absoluutne karistusteooria

Läbi ajaloo on välja kujunenud mitmeid karistusteooriaid, mis kõik püüdsid erineval viisil põhjendada, et riiklik karistusvõim ei pea olema suunatud mõne konkreetse eesmärgi saavutamisele, vaid karistuse kohaldamine on süüteo toimepanemise faktist tulenevalt paratamatult vajalik. Absoluutne karistusteooria toetub tasumis- ehk kättemaksuideole ja lunastusideole. Esimene näeb ette, et kui süüdlasele on mõistetud õiglane ehk tema süüle vastav karistus, on sellega õiguskord taastatud. Lunastusidee rõhub kuriteo toimepanija süüle ning mõistetud karistusega on justkui kurjategijale antud võimalus on süü heastamiseks. Absoluutse teooria järgi on karistus seega asi iseeneses, karistuse õiguslik ja eetiline alus ei vaja täiendavat põhjendamist ega karistamisvolutus õigustamist. Karistada tuleb seetõttu, et süütegu on toime pandud *-punitur, quia peccatum est*; karistus on vaba mistahes eesmärgist – *poena absoluta ad effectum*.⁹

Absoluutne karistusteooria tugineb filosoofiliselt I. Kanti ja G. Hegeli seisukohtadele. Kant arvas, et kohtulikku karistust ei tohi mitte kunagi mõista, et aidata kuidagi kurjategijat või

⁷ M.C. Materni. Criminal Punishment and the Pursuit of Justice. 2. Br. J. Am. Leg. Studies. 2013. Lk 263.

⁸ J. Sootak. Theories of Punishment and Reform of Criminal Law (Reforms as a Change of Mentality). Juridica International V/2000, lk 69.

⁹ J. Sootak. Karistusõigluse alused. Tallinn: Juura 2003, lk 147-148

edendada ühiskonda, vaid seda võib mõista ainult siis, kui isik pani toime kuriteo. Inimest ei tohi kunagi mõjutada või kasutada vahendina, kellegi teise heaolu nimel. Esimesena tuleb leida, kas isik on karistuse ära teeninud, kui hakata mõtlema sellele, kas see kurjategijale või kellelegi teisele kasu toob. Veel on Kant öelnud, et kui kodanikuühiskond kõigi liikmete kokkuleppel saadaks ennast laiali (näiteks kui saare peal olevad inimesed tahaks minna maailma laiali), tuleks viimane mõrvar vanglas enne seda hukata, et kõik inimesed näeksid, et teda karistatakse selle eest, mida ta tegi. Kui nad hukkamist läbi ei vii, on saarel elevad inimesed ka ise kuriteost osavõtjad. Kanti teooria toetub kättemaksuideole, mille kohaselt kurjategija väärrib karistust ning ühiskonnaliikmetel on ametivõimude toel kohustus karistus täide viia.¹⁰

Hegel põhjendas karistust dialektilise skeemiga, mille järgi õiguskord kujutab endast üldist tahet, millele õigusrikkuja vastandab oma eritahte. Karistus peab eritahet eitama ning ületama. Sellel viisil näitab ühiskond, et süütegu pole tõeline ning kui süüteo toimepanemisega õigusrikkuja eitab õiguskorda, siis karistuse ülesanne on süüteo eitamine ja seeläbi õiguskorra kinnitamine. Hegeli karistusteooria erineb Kanti omast selles osas, et Hegel asendab praktiliselt realiseerimatu talioonipõhimõtte süüteo ja karistuse väärtuste võrdlemisega ning sellisena on tasumisidee püsinud kuni tänapäevani.¹¹

Alaealiste karistamisel ei saa kindlasti lähtuda absoluutse karistusteooria ideest, mille kohaselt on karistus vaba igasugusest eesmärgist. Alaealise karistamise eesmärk peaks olema tema kasvatamine ja suunamine õigusvastasest käitumisest eemale. Samuti ei saa alaealiste karistamisel juhinduda Kanti ideest. Alaealise, kes oma isikust tulenevalt, ei mõista alati oma käitumise tagajärgi, karistamine ja talle süüteo toimepanemise eest kättemaksmine, ei kasvata teda ning ei õpeta teda aru saama oma käitumise tagajärgedest. Vastupidi, kui ta ei mõista, miks tema toimepandud tegu oli vale ja milliset tagajärjed see endaga kaasa tõi, siis ta ei mõista ka seda, miks teda karistati.

1.1.2. Relatiivne karistusteooria

Relatiivsed teooriad lähtuvad ühiskonna reaalistest huvidest ja vajadustest. Karistus ei saa olla eesmärk iseeneses, vaid peab püüdma karistatavaid tegusid edaspidi ära hoida – *poeana relata*

¹⁰ J.G. Murphy. Kant's Theory of Criminal Punishment. Retribution, Justice and Therapy. Springer Netherlands 1979, lk 82

¹¹ J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 149

ad effectum. Relatiivsete teooriate maailmavaateline alus tuleneb valgustusideest ning positivistlikust maailmapildist, mille järgi inimese käitumine on determineeritud ja empiiriliselt seletatav, inimene ise aga kasvatatav ja mõjutatav. H.-H. Jeschecki arvates on relatiivsed teooriad „humaanse, sotsiaalse, ratsionaalse ja utilitaristliku“ iseloomuga. Süütegusid ärahoidva karistuse idee ulatub tagasi antiikaega. Põhimõttest *punitur, sed ne peccatur* lähtusid ka loomuõiguslased ja valgustusfilosoofid. Samadele kriminaalpoliitikalistele alustele tuginesid C. Beccaria seisukohad kui ka J. Benthami utilitaristlik eetika ning A. Feuerbachi karistusõigusfilosoofia.¹²

C. Beccaria kirjutas 1764. aastal essee: „*Dei Delitti e delle Pene*“,¹³ kus ta seadis kahtluse alla riigi senise õiguse kuritegude eest karistada. Tema arvates tuli karistada ainult siis, kui see oli tõepoolest vajalik, vastasel juhul oli see türannilik. Karistamine on õigustatud, kui see on vajalik kõigi õiguste ja vabastuste kaitseks. Pannud paika need alusprintsipiibid järgnesid nendele ka järgmised põhimõtted. Esiteks, karistus kuriteo eest tuleneb seadusest ning seadust loob seadusandja, kes esindab kõiki ühiskonnaliikmeid. Üksi magistraat, kes on ka ise ühiskonnaliige, ei saa mitte ühegi õigustusega mõista kellelegi sellist karistust, mis ei tulene seadusest. Samuti ei saa ükski magistraat, olenemata olukorrast suurendada, vähendada või muuta karistust, mis on kirjas seaduses. Seadusandja on see, kes paneb paika karistused ning magistraatide ainuke kohustus on neid karistusi täide viia nii, nagu need on seaduses kirjeldatud. Teiseks, seadus on sama kõigile ühiskonnaliikmetele, olenemata nende staatusest¹⁴. Viimaseks, kui karistus on väga range ning seetõttu ei aita kaasa kuritegude ennetamisele, ei ole selline karistus vajalik ega õiglane. Ranged karistused ei vähenda kuritegevust vaid tõstavad seda. Parim meede kuritegevuse kontrollimiseks ja ennetamiseks on kiired ja kindlad karistused.¹⁵

Autori hinnangul on Beccaria seatud põhimõtteid võimalik kohaldada ka alaealiste karistamisele, eelkõige nõustub autor sellega, et karistus peab olema selline, mis aitab kaasa kuritegude ennetamisele.

¹² J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 15.

¹³ Eesti k. „Kuritegudest ja karistustest“.

¹⁴ E. Monachesi. Pioneers in Criminology IX—Cesare Beccaria (1738-1794). Journal of Criminal Law and Criminology, vol 46/4, lk 443. Arvutivõrgus: <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4402&context=jc> 02.03.2016

¹⁵ J.J. Dilulio. Deterrence theory. 2010, lk 235. Arvutivõrgus: <https://marisluste.files.wordpress.com/2010/11/deterrence-theory.pdf> 02.03.2016

J. Benthami utilitaristliku teooria filosoofia näeb ette, et riigi ülesanne on saavutada ühiskonnas maksimaalne õnnetunne. Sellest järeldub, et kuna kuritegu ja karistus ei aita seda saavutada, siis tuleb neid hoida minimaalsel tasemel.¹⁶ On selge, et karistamine toob tagajärjed nii süüteo toimepanijale kui ka ühiskonnale, kuid karistamisest tulenev kasu ühiskonnale peaks olema suurem kui kahju. Põhiline eesmärk ei ole mitte aidata või tuua lunastust süüteo toimepanijale, vaid kurjategijat kasutatakse kui tööriista teiste heaolu saavutamiseks. Utilitaristid saavad aru, et ilma kuritegevuseta ühiskonda ei eksisteeri, kuid nad usuvad, et karistamine on vajalik ainult selle jaoks, et hoida ühiskonnas ära suuremat kurjust.¹⁷ Mõistetud karistus on teistele ühiskonnaliikmetele eeskujuks ja näitab, et kriminaalset käitumist karistatakse. Bentham usub, et karistamine süüteo eest, mida võib käsitleda kui üksikjuhtumit, ei ole vajalik, kuna see lisab toimepandud teole juurde rohkem ebavajalikke kannatusi. Sellise loogika järgi ei peaks karistama kuritegusid, mida statistilise tõenäosuse kohaselt üle ühe korra toime ei panda, näiteks tapmine.¹⁸ See aga saadaks ühiskonnale signaali, et sellise teo toimepanemisele reaktsiooni ei järgne, mis ei lähe kokku Benthami vaatega selles osas, et karistamisest tulenev kasu ühiskonnale peaks olema suurem kui kahju.

Kindlasti tuleb nõustuda Benthami vaadetega sellest, et kuritegevus tuleb hoida minimaalsel tasemel. Kuritegevuse vähendamiseks tuleb tegeleda ennetamisega, kuid isiku karistamine ja temast teistele eeskju tegemine ei ole autori arvates õige meede. Samuti peaks süüteo toimepanija abistamine olema just see, mille poole püüelda, et tal oleks pärast süüteo toimepanemist võimalik ühiskonda tagasi integreeruda ja edasist tegude toimepanemist vältida. Karistamisest tulenev kasu ühiskonnale on see, kui õigusvastaseid tegusid sooritanud isikud enam edaspidi kuritegusid toime ei pane, mis tähendab, et ühiskond peab töötama selle eesmärgi saavutamise nimel.

¹⁶J.J. Dilulio, lk 235.

¹⁷ A. Mallik. Theories of Punishment in the Ethics of Philosophy. Scholarly Research Journal for Humanity Science & English Language, 2014, lk 901.

¹⁸ G. Geis. Pioneers in Criminology VII –Jeremy Bentham (1748-1832). Journal of Criminal Law and Criminology, vol 46/2, lk 167. Arvutivõrgus:
<http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4361&context=jc>
lc 02.03.2016

1.2. Üld- ja eripreventsioonid

1.2.1. Negatiivne üldpreventsioon

A. Feuerbachi karistusõigusfilosoofiast saab rääkida kui mitte lihtsast karistuse ärahoidvast ehk preventiivsest eesmärgist, vaid ühest konkreetsest preventioonimudelitest, nimelt üldpreventsioonist. Anselm Feuerbachi arvates toimub üldpreventsioon psühholoogilise sunni abil. Kurjategija on tegemas süüteo toimepanemise otsust, mille ajal talle avaldavad mõju hulki motive, millest osa räägib süüteo poolt ja osa vastu. Ühel poolel on motiivid, mis õhutavad süütegu sooritama, näiteks kättemaks, viha, ahnus või häda ning teisel pool on pärssivad motiivid nagu sünnipärane vastumeelsus igasuguse vägivalda vastu või kasvatusena omandatud kalduvus oma kirgi alla suruda. Otsus kujutab endast sel juhul niisuguses motiivide kogumises sisalduvate tõukejõudude koosmõju tulemust.¹⁹ Feuerbachi arvates peab riik olema meedium nende motiivide vahel, mille tõttu on isikutele psühholoogiliselt võimatu seadust rikkuda ja kahju teha. Ainuke võimalus, kuidas riik seda teha saab, on tekkinud motive ja tundeid mõjutada teiste motiividega. Karistusõigus peab süüteo ärahoidmiseks avaldama mõju süüteo kasuks veel mitte otsustanud isiku motiivide kogumile. Karistusähhvarduse kehtestamisega antakse isikule täiendav vastumotiiv ja loodetakse, et ta loobub süüteost teda ähhvardava karistuse mõjul.²⁰

Mitmed teoretikud usuvad, et riik peab looma kurjuse (karistuse), et inimesed hoiduksid muust kurjusest (kuriteost). Võimalus saada karistada, ennetab süütegude toimepanemist. Sellest järeldub, et mõne kurjategija karistamine annab vajaliku psühholoogilise motiivi kolmandatele osapooltele, mitte panna toime sarnaseid kuritegusid. Tekib küsimus, kas psühholoogiline motiiv on samaaegselt ka õiguslik. Riigi õigus karistada isikut lihtsalt selle pärast, et see toob riigile kasu, tähendab inimese kohtlemist asjana – vahendina. Karistuste kohaldamist reguleerib (kriminaal)seadus, mis on üldine ja vajalik. See kohaldub kõigele ning ähhvardab karistusega kõike, mis märgitud karistatavaks. Igale süüteole on määratud konkreetne karistus ning igaks, kes paneb toime antud teo, peab kandma karistust.²¹ Tuleb rõhutada, et kui üldpreventsiooni teooriale on palju ette heidetud eelnevalt mainitud inimese vahendina kasutamist, siis Feuerbachi üldpreventiivses teoorias on kesksel kohal just kriminaalseaduses

¹⁹ J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 151-152.

²⁰ M.J.F. Tella., F.F Tella. Punishment and Culture: A Right to Punish? Brill Academic Publishers, Inc, 2006, lk. 159-160.

²¹ M.J.F. Tella., F.F Tella, lk. 159-160.

sisalduv karistusähvardus, mis mõjutab potentsiaalset kurjategijat ning hirmutab ta süüteo toimepanemisest eemale.²²

Feuerbach usub, et karistusseadus motiveerib inimesi teisiti käituma ainult teatud tingimustel. Esiteks, seadus peab olema koostatud selliselt, et potentsiaalsele kurjategijale on arusaadav, et tegu, mida ta tahab toime panna, on seadusega hõlmatud. Teiseks, karistusähvardus peab olema väljendatud võimalikult täpselt, et potentsiaalsel kurjategijal on võimalik ennustada, milline karistus teda teo toimepanemisel ähvardab. Kolmandaks, seadus saab motiveerida vaid siis, kui see oli olemas enne, kui tegu toime pandi ning see oli teada ka potentsiaalsele kurjategijale.²³

Tänapäeval ollakse arvamusel, et karistuse üldpreventiivne toime on olemas ja tuvastatav, kuigi preventatsioon toetub mitte niivõrd ähvardava karistuse ja saavutava kasu võrdlemisele, kuivõrd riskile saada tabatud.²⁴

1.2.2. Positiivne üldpreventatsioon

Negatiivne üldpreventatsioon toetub *homo oeconomicuse* mudelile, mis tähendab, et isik otsustab igas olukorras täpselt nii, nagu talle kasulikum tundub – normi järgitakse, kuna see on inimesele soodsaim. Tänapäeval lähtutakse *sociologicuse* teooriast, mille järgi on normijärgimine omandatud lapse- ja noorukieas. Antud juhul tuleb karistus kõne alla ainult siis, kui sisemine kontrollsüsteem üles ütleb, see tähendab et seda kasutatakse üksnes välise kontrolli äärmusliku abinõuna.²⁵

Positiivne üldpreventatsioon kujutab endast sotsioloogilist ühendteooriat, mis püüab kombineerida nii *homo sociologicuse* kui ka *homo oeconomicuse* aspekte. Esimese eelis on, et ta väldib teise ebarealistlikku hoiakut, nagu inimene suudaks igas olukorras käituda ratsionaalselt kalkuleerides. *Homo oeconomicuse* tugev külg on seevastu, et ta väldib idealistlikku arusaama piiritult vormitavast ja täielikult ühiskonnakorral kohandatavast inimesest. Mõlemad teooriad on sarnased selles osas, et inimesel kujunevad ajapikku omadused, kalduvused ja harjumused, mis tavaliselt suubuvad teatud tegudesse, ilma, et igas käitumissituatsioonis kaalutaks eelseisvate alternatiivide eeliseid ja kahjusid. See tähendab, et

²² J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 152.

²³ J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 153.

²⁴ J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 154.

²⁵ J. Sootak. Sanktsiooniõigus. Tallinn: Juura 2007, lk 45

normikonformsus tähendab antud juhul mitte ainult olukorrast tulenevat normijärgimist, vaid ka dispositiivset ehk hoiakust tulenevat seotust normiga.²⁶

Üldpreventsiooni positiivne aspekt seisneb selles, et karistusühendus ja karistuse kohaldamine mõjuvad õiguskorra tugevust ja toimejõudu ning elanikkonna õiguskultuuri tugevdavalt. Positiivne üldpreventsioon võimaldab anda karistusõigusele otseselt integreeriva, normitugevdava rolli. Positiivset üldpreventsiooni saab käsitada kolmesugusena. Esiteks sotsiaalpedagoogiline õppimisefekt, õiguskultuuri „sisseharjutamine“, mille kutsus esile õigusorganite tegevus ning selle teatavaks saamine elanikkonnale. Teiseks usalduseefekt, mis kindlustab kodaniku veendumust, et õigus tõepoolest realiseerub ja et õigusorganid täidavad oma ülesandeid. Viimaseks on rahulduseefekt, mis avaldub üldise õigusteadvuse rahulolus, et õigusrikkumistele reageeritakse ja konflikt saab õiglaselt lahendatud.²⁷

Positiivsest üldpreventsioonist on eraldunud kaks suunda – W. Hassemeri ja G. Jakobsoni suund. Hassemer lähtub sotsiaalse kontrolli teooriast ehk ühiskonna võimest ennast ise reguleerida. Ta mõistab sotsiaalset kontrolli kõikjaleulatuvuse seisukohalt. Võttes aluseks funktsionaalsuse on kriminaalõiguslikud ja sotsiaalsed sanktsioonid ühetaolised – mõlemad reageerivad normist kõrvalekaldumisele ja on seega normiga seotud. Hassemer usub, et normirikkumised on vajalikud, kuna ainult seeläbi tuleb norm selgelt esile. Kriminaalõigus kuulub ühe osana samuti sotsiaalse kontrolli alla, erinedes ülejäänust objektide ja vahendite poolest. Kriminaalõigus ei saa oma ülesannet, tegeleda kõige raskemate õigusrikkumisega, täita läbi negatiivse üldpreventsiooni ehk hirmutamise. Kriminaalõiguse norme ei saa vaadelda kui malakat. Normid peavad hoolitsema meie igapäevaelu selliste aluste kindlustamise eest, ilma milleta ei oleks normaalne elu võimalik. Positiivne üldpreventsioon ei rajane kuritegevusele kalduvate inimeste hirmutamisel, vaid lähtub kõikide arusaamast, et kriminaalõiguslikud normid on vajalikud ja nende kaitsmist tuleb võtta tõsiselt.²⁸

Jakobs lähtub oma karistusteoorias Niklas Luhmanni süsteemiteooriast. Luhmanni süsteemiteooria järgi on iga ühiskond jaotatud erinevateks (alam)süsteemideks, nagu näiteks õigussüsteem või haridussüsteem. Sotsiaalsed süsteemid on struktuuriks ülimalt keerulisele keskkonnale, et anda sellele vähem keerukas ja mõtteline kontekst. Luhmanni teooria koosneb mitmest olulisest elemendist ning teooria tuumelemendiks on kommunikatsioon. Luhmann

²⁶ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 45.

²⁷ J. Sootak. Sanktsiooniõigus, lk 47-48.

²⁸ J. Sootak. Uuematest arengutendentsidest karistusteoorias ja kriminaalpoliitikas. *Juridica* I/2000, lk 6-7

usub, et ühiskond toimib ainult tänu kommunikatsioonile.²⁹ Luhmanni teooria süsteemide omavaheline vastasmõju on määratud normidega. Normide olemasolu on süsteemi olemasolu tarvilik tingimus. Normid tekivad kas ühiskondlikul või õiguslikul tasandil ning norme tugevdab asjaolu, et iga asjaoluline ootab teiselt nende järgimist.³⁰ Seega on sotsiaalne kooselu võimalik ainult siis, kui kaasinimestelt saab oodata teatud käitumist.³¹

Edasi tuleb mõelda, milline on süsteemi reageering, kui norme rikutakse. Esimene võimalus on rikutud normist loobuda. Seda ei saa teha aga kõikide normirikkumiste puhul, kuna peaaegu kõiki ühiskondlikke norme rikutakse ikka ja jälle ning selline reageerimine viiks süsteemi purunemiseni. Teise võimalusena võivad süsteemi üksiksubjektid võimaliku normirikkumisega ette arvestada. Näiteks on inimesed arvestanud, et vargused on sellised rikkumised, mis toimuvad tihti ja seetõttu kasutavad varguste vältimiseks ettevaatusabinõusid. Ka selline reaktsioon ei ole ühiskondlikus tegelikkuses soovitatav. Kui tunnustatakse, et selliseid rikkumisi pannakse toime, siis see viib eravägivalla eskaleerumisele ning teiseks võib selline reageerimisviisi üleüldisus viia jällegi süsteemi lagunemiseni, kuna sellisel pinnal ei oleks suhtlemine võimalik. Jakobs ja Luhmann pakuvad välja kolmanda viisi, kuidas normirikkumisele reageerida. Rikkumisi ei kuulutata mitte süsteemi veaks, millega üksiksubjekt peaks arvestama, vaid normi rikkuva subjekti veaks. Kuigi reaalsuses rikutakse norme pidevalt, defineeritakse rikkumised ümber üksiksündmusteks, mis ei kõiguta süsteemi normide olemasolule tuginevat toimimist. Kuritegu ei ole mitte rünne konkreetsele õigushüvele, vaid normivastane õigusrikkumine.³²

Kriminaalõiguslikult tagatud normide rikkumisega tekib indiviidiülene, avalik konflikt. Normirikkuja asetab normi kehtivuse kahtluse alla. Normi kehtivus tuleb garanteerida ja karistus on see sotsiaalne garantii. Jakobs ise ei pea on konspetsiooni empiirilisel kontrollitavaks. Karistatu või teiste isikute mõjutamine ei ole kriminaalõiguse ülesanne, ehkki see võiks olla soovitatav kõrvalmõju. Kriminaalõigusega ei juhita inimeste käitumist vaid kriminaalõiguse ülesanne on täidetud, kui toimub normirikkumise asja menetlus. Ainult väljaastumine normirikkumise vastu kujutab endast ühiskonna muutumatut identiteeti.³³

²⁹ C. Mattheis. The System Theory of Niklas Luhmann and the Constitutionalization of the World Society. Goettingen Journal of International Law, 2012 lk 627-631

³⁰ E. Samson. Kriminaalõiguse üldosa. Tallinn 2000, lk 23

³¹ J. Sootak. Uuematest arengutendentsidest, lk 8.

³² E. Samson. Kriminaalõiguse üldosa, lk 24.

³³ J. Sootak. Uuematest arengutendentsidest, lk 8.

1.2.3. Eripreventsioon

Eripreventsiooni kohaselt on karistuse eesmärk konkreetse õigusrikkuja selline mõjutamine, mis hoiaks ära uute õigusrikkumiste toimepanemise tema poolt – *punit, sed ne peccatur*. Eripreventiivset teooriat on oma töödes puudutanud Franz Liszt, kelle kohaselt saab süütegusid vältida vaid üksikkurjategija mõjutamisega. Isiku mõjutamiseks on esmaselt vaja teada, miks isik teo toime pani ning teiseks, millised on need riiklikud vahendid, mis sobivad süütegude vältimiseks tulevikus. Eripreventiivse karistusteooria järgi süüteo toimepanemisel esimene samm kurjategija isoleerimine ühiskonnast ehk üldsuse kaitsmine. Teiseks tuleb kurjategijale mõista karistus ning kolmandaks mõjutada kurjategijat nii, et ta uusi kuritegusid enam toime ei paneks.³⁴

Eripreventiivset karistusteooriat saab üldpreventiivse karistusteooria eeskujul jagada positiivseks ja negatiivseks. Positiivne eripreventsioon on suunatud süüdlase parandamisele ja tema tagasitoomisele ühiskonda. Negatiivne seisneb kurjategija hirmutamises ja kahjustamises.³⁵ Tänapäeval proovitakse võtta eeskujul positiivsest eripreventsioonist ehk üritatakse süüdlast parandada ja aidata tal ühiskonda tagasi integreeruda. Sedasorti preventsioon on väga sobilik just alaealistele, kelle mõtlemine ja tegudest arusaamine ei ole veel täielikult välja arenenud, mis tähendab, et pärast süüteo toimepanemist on oluline isiku parandamine ja suunamine selles suunas, et ta enam tegusid toime ei paneks.

2. Erisused alaealiste karistamisel

2.1. Alaealine kriminaalõiguse erisubjektina

Lapse õiguste konventsiooni artikkel 1 kohaselt määratletakse lapsena alla 18aasta vanust inimest. See on hetkel olemasolev juriidiline parameeter defineerimaks lapse mõistet. Euroopa Liidu seaduste kohaselt ei ole hetkel ühtegi lepingut, kus oleks kirjas täpne definitsioon, mis selgitaks, keda lapse all mõista tuleks. Lapse definitsioon on varieeruv. Näiteks seadus EL kodanike ja nende perekondade vaba liikumise kohta, defineerib lapsi kui otseseid järeltulijaid, kes on alla 21 aasta vanad või on vanematega sõltuvussuhtes. See tähendab, et vaatluse all on

³⁴ J. Sootak. Karistusõiguse alused, lk 156-157.

³⁵ J. Sootak. Karistusõigus. Tallinn: Juura 2010, lk 46.

bioloogiline ja majanduslik aspekt. EL direktiiv 94/33/EC, mis sätestab noorte inimeste kaitse tööl, teeb vahet mõistetel nagu „noor inimene“ , termin, mida võib kasutada alla 18 aastaste isikute koht). Samuti termin nagu „nooruk“ ehk isik, kes on vähemalt 15 aastat vana, kuid noorem kui 18 aastat – isik, kellel ei ole enam koolikohustust. Viimaseks „lapsed“, kes on definitsiooni kohaselt alla 15 aastased isikud, kellel on enamikel juhtudel keelatud vastu võtta töökohustusi. Euroopa inimõiguste kohus nõustub konventsioonis märgitud definitsiooniga ning on samuti arvamisel, et lapsena saab määratleda isikut, kes on noorem kui 18 aastat.³⁶ Käesolevas töös räägib kasutab autor sünonüümidega mõisteid „laps“ ja „alaealine“, keda tuleb mõlemal juhul mõista kui alla 18 aastast isikut.

Karistusseadustiku § 32 sätestab, et isikut saab õigusvastase teo eest karistada üksnes siis, kui ta on selle toimepanemises süüdi. Isik saab teo toimepanemises süüdi olla ainult siis, kui ta on süüvõimeline. KarS § 33 kohaselt on isik süüvõimeline, kui ta on teo toimepanemise ajal süüdiv ja vähemalt neljateistaastane. Karistusseadustiku kommentaaride järgi kujutab süüvõime endast isiku võimet teada ühiskonnas kehtivaid norme ja juhtida oma käitumist vastavalt nendele normidele. See tähendab põhimõtteliselt isiku võimet saada aru oma teo ebaõigusest. Seega on eeldused isiku süüvõime tuvastamisel seotud vanuse ja süüdivusega, mis tähendab, et isik peab olema vaimselt terve. Süüdiv isik peab teadma ühiskonnas kehtivaid norme ja juhtima oma käitumist vastavalt nendele normidele. Teine eeldus, milleks on vanusepiir 14 aastat, tuleneb pedagoogikast ja psühholoogiast. Samaaegselt on vanusepiiri asetamine ka mõnevõrra tinglik ja kujutab endast peamiselt õiguspoliitilist otsust. Alla 14 aasta vanust isikut ei ole võimalik süü puudumise tõttu karistada, kuid tema suhtes saab kohaldada kasvatuslikke mõjutusvahendeid alaealise mõjutusvahendite seaduse (edaspidi AMVS) alusel. AMVS § 3 sätestab mõjutusvahendid, mida on võimalik alaealisele kohaldada. Nendeks on näiteks hoiatus, sotsiaalprogrammides osalemine, üldkasulik töö ning kasvatus eritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamine. Ka süüvõimelisele alaealisele on võimalik kohaldada mõjutusvahendeid, kui ta karistusest vabastatakse KarS § 87 järgi.³⁷

Autor mainis eelnevalt, et vanusepiiri asetamine on mõnevõrra tinglik ja kujutab endast õiguspoliitilist otsust. Vanusepiir, mis on seatud ühe eeldusena süüvõime tuvastamiseks, on

³⁶ European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe. Handbook on European law relating to the rights of the child. Luksemburg: Publications Office of the European Union, 2015, lk 18-19. Arvutivõrgus: http://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_rights_child_ENG.PDF 05.03.2016.

³⁷ J. Sootak., P. Pikamäe. KarS § 33 – Karistusseadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2015.

riigiti erinev (vt. Tabel 1). ÜRO lapse õiguste konventsiooni artikkel 1 kohaselt määratletakse lapsena alla 18-aastast isikut. Konventsiooni artikkel 40 annab konventsiooniga liitunud riikidele vabad käed süüvõime minimaalse ea määramisel. Lapse õiguste komitee (edaspidi komitee) andis välja 2007. aastal üldkommentaari, kus täpsustas muuhulgas artikkel 40-s sätestatud minimaalset iga kriminaalse vastuse mõttes.

Riikide poolt edastatud aruannete kohaselt oli minimaalne vanusepiir riigiti väga erinev. Madalaim oli 7-8 aastat ning kõrgeim 14 ja 16 aastat. Páris mitmed riigid kasutasid ka kahte minimaalset vanusepiiri. Pekingi reeglite artikkel 4 näeb ette, et minimaalne vanusepiir ei tohi olla seatud liiga madalale, arvestades alaealise emotsionaalset, psüühilist ja intellektuaalset küpsust. Erinevused süüvõimelisuse minimaalse ea osas, tulenevad erinevast ajaloo- ja kultuuritaustast. Tänapäevane lähenemisviis on kaaluda, kas laps suudab moraalselt ja psühholoogiliselt kanda vastutust toimepandud teo eest. See tähendab, et kas laps sai toimepandud teost aru ja kas teda saab selle eest vastutusele võtta. Kui süüvõimelisuse iga on liiga madal või minimaalset iga ei ole seatud, siis muutub lapse vastutusele võtmine mõttetuks.³⁸ Laps peab oma teost aru saama, et mõistetud karistus talle positiivset mõju saaks avaldada.

Võttes arvesse Pekingi reeglites märgitud, soovitas komitee, et riigid ei seaks minimaalset vanusepiiri liiga madalale ning need, kes seda juba teinud, tõstaks vanusepiiri rahvusvaheliselt aktsepteeritud tasemele. Nendest soovitustest järeldeb, et kriminaalvastutuse minimaalne iga alaealise puhul ei tohi olla madalam kui 12 aastat. Soovituslik vanusepiir on 14 või 16 aastat, mis tähendab, et karistusseadustikus sätestatud vanusepiir 14 aastat on komitee kohaselt sobilik. Viimasena toob komitee välja asjaolu, et kui alaealise vanus ei ole teada ja ei ole võimalik kindlaks teha, kas ta on vanuse poolest minimaalse vanusepiiri ületanud, ei tohi teda kriminaalvastutusele võtta.³⁹

Tabel 1. Süüvõimelisuse minimaalne iga riikide võrdluses

Riik	Vanus	Riik	Vanus	Riik	Vanus
Andorra	12	Soome	15	Makedoonia	14
Armeenia	14/16*	Prantsusmaa	8-10**	Malta	9

³⁸ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice („The Beijing Rules“). 29. nov. 1985. Art. 4. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm> 07.03.2016

³⁹ Committee on the Rights of the Child. Convention on the Rights of the Child. General Comment No. 10, 2007, p. 30-35

Austria	14	Gruusia	14	Moldova	16
Aserbaižaan	14/16*	Saksamaa	14	Monaco	13
Valgevene	16	Kreeka	13	Montenegro	14
Belgia	12	Ungari	12/14*	Holland	12
Bosnia ja Hertsogoviina	14	Island	15	Norra	15
Bulgaaria	14	Iirimaa	12	Poola	15/17*
Horvaatia	14	Itaalia	14	Portugal	16
Küpros	14	Läti	14	Rumeenia	14
Tšehhi	15	Liechtenstein	14	Vene Föderatsioon	14/16*
Taani	15	Leedu	14/16*	Rootsi Kuningriik	15
Eesti	14	Luksemburg	16	Šveits	10
Türgi	12	San Marino	12	Sloveenia	14
Ukraina	14/16*	Serbia	14	Hispaania	14
Ühendkuningriik	10	Slovakkia	14	Ameerika Ühendriigid	Sõltub osariigist***
Argentiina	16	Kanada	12	Mehhiko	12
India	7	Indoneesia	8	Iisrael	12
Jaapan	14	Tai	7	Austraalia	10

* Olenevalt süüteost on minimaalne vanusepiir erinev

**Alla 18-aastased isikud, kes saavad oma tegudest aru, vastutavad väärtegade ja pisikuritegude eest. Üldiselt ei ole seatud minimaalset vanusepiiri, kuid üldiselt arvatakse, et alaealine vanuses 8-10 aastat, ei ole süüvõimeline. 13-18 aastaseid saab võtta kriminaalvastutusele ning mõista karistuseks vangistust. 16-18 aastastele võib teatud juhtudel mõista sama rangeid karistusi nagu täiskasvanutele.

*** 33-s osariigis ei ole seatud minimaalset vanusepiiri. Ülejäänud osariikides on varieeruv (7-10 aastat).⁴⁰

⁴⁰ Child Rights International Network. Minimum Ages of Criminal Responsibility Around the World. Arvutivõrgus: <https://www.crin.org/en/home/ages> 05.03.2016.

2.2.Noored täiskasvanud

Eelnevas alapeatükis andis autor ülevaate erinevates riikides paika pandud minimaalsetest süüvõime vanustest, alates millest võib last süüteo toimepanemises süüdi tunnistada. Kuid küsimus sellest, milline peaks olema vanuse ülempiir, mil isikut koheldakse eritingimustel, on samuti aktuaalne. Palju on arutletud vanuse ülempiiri tõstmise üle 18 aastase pealt 20 aasta peale. Kriminoloogiliste arusaamade kohaselt võtab areng lapsest täiskasvanuks aega kauem kui 18 aastat. Viimase 50-ne aasta jooksul on elu erinevad etapid, mille all on mõeldud hariduse saamist, töö leidmist ja pere loomist, läbitud ajaks, mil isik on üle 20-ne aastane. Täiskasvanuks saamine ning täiskasvanu ellu sisse elamine, tekitab paljudele noortele inimestele psühholoogilisi kriise ning raskusi, mis paljudel juhtudel saadavad neid kuni 20-ndate keskpaigani. Veel enam, uued neuroloogilised uuringud näitavad, et küpsus ning psühholoogilised ja sotsiaalsed oskused on lõplikult arenenud alles ajaks, mil isik on 30-ne aastane. Arvestades eelnevat oleks õigustatud alaealistele suunatud eritingimuste laiendamine ning vanuse tõstmine 21 või isegi 24 aasta peale.⁴¹

Üha kasvav on riikide arv, kus nõ noorte täiskasvanute karistamiseks on loodud eraldi regulatsioonid, milles sisalduvad sanktsioonid on peamiselt kasvatusliku iseloomuga. Saksamaal kohaldatakse alaealistele mõeldud regulatsioone rohkem kui 90 % ulatuses ka noorte täiskasvanute puhul, kes panid toime raske kuriteo. Teistes riikides on selline karistamine pigem erand. Saksamaal on noorte täiskasvanute karistamise jurisdiktsioon alaealiste kohtul vastupidistel teistele riikidele, kus jurisdiktsioon on kriminaalkohtul, kellel on võimalus kohaldada teatud osa alaealistele suunatud meetmetest (näiteks võttis sellise võimaluse 1960. aastal kasutusele Jugoslaavia). 1998. aastal andis Horvaatia jurisdiktsiooni noorte täiskasvanute karistamiseks üle alaealiste kohtule. Sama tegi ka Austria 2001. aastal. Noorte täiskasvanute karistamine täiskasvanutele mõeldud regulatsiooni raamides ei tähenda, et neid ei saaks praktikas kohelda nagu alaealisi. Hollandi kriminaalõigus sätestab mitmesugused alternatiivsed karistused, mis on kasvatusliku või rehabiliteeriva mõjuga (näiteks ühiskondlik töö).⁴²

⁴¹ F. Dünkel. Juvenile Justice Systems in Europe – Reform developments between justice, welfare and „new punitiveness“. Kriminologijos Studijos I/2014, lk 47.

⁴² F. Dünkel. Juvenile Justice Systems, lk 47.

Autori hinnangul tuleks ka Eestis kaaluda ülempiiri tõstmist, mis lubaks alaealiste kohta käivaid erisusi kohaldada kuni 21-aastastele noortele. Hüpooteetiline olukord: süüteo on toime pannud grupp noori, kes on vanuses 17-19-aastat. Üks osa neist on seaduse järgi täiskasvanud ning neile mingeid eritingimusi ei ole, kuid teine osa – 17-aastased kuuluvad suurema kaitse alla. Asjaolu, et noor on saanud 18-aastaseks, ei tähenda, et ta suudab oma tegude eest vastutada. Hinnata tuleks pigem noore arengutaset, kui numbrilist vanust. Vahemärkusena toob autor välja, et Eestis lõpetavad gümnaasiumi 19-aastased noored, kes pärast kooli lõppu alles alustavad oma iseseivat elu. Sellises vanuses noori peaks õigusvastase käitumise puhul püüdma samuti mõjutada, mitte karistada.

2.3. Alaealiste kuritegevust soodustavad riskifaktorid

Alaealiste õigusrikkumiste põhjuseid on väga palju uuritud ning on leitud, et ühest vastust antud küsimusele ei olegi, küll aga võib õigusrikkumiste toimepanemist soodustada mitu riskifaktorit. Riskifaktorid võib jagada kolme suurde kategooriasse, milleks on individuaalsed karakteristikud, sotsiaalsed faktorid ning kogukonnaga seotud riskifaktorid.⁴³

Individuaalsete karakteristikute alla kuuluvad psühholoogilised, käitumuslikud ja vaimse tervisega seotud omadused. Näiteks arvatakse, et lapse agressiivsus enne lapse 13-aastaseks saamist on üks omadus, mis aitab ennustada lapse õigusvastast käitumist tulevikus.⁴⁴ Usutakse ka, et hälbiv käitumine esineb eelkõige neil isikutel, kelle enesekontrolli tase on madal. Isikud, kellel on kõrge enesekontrolli tase, suudavad vastu panna kohestele naudinguvõimalustele, mis seonduvad kuritegeliku käitumisega. Küll, aga madal enesekontroll koosmõjus võimalustega süütegusid toime panna, annab tulemuseks kuritegeliku käitumise.⁴⁵

Samuti on leitud, et on olemas seos lapse õigusvastase käitumise ning aktiivsus- ja tähelepanuhäirete, keskendumisraskuste, impulsiivsuse ning liigseid riske võtva käitumise

⁴³ M. Shader. Risk Factors for Delinquency: An Overview. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. *Sine loco, sine anno*, lk 1-5. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/frd030127.pdf> 13.04.2016.

⁴⁴ R.E. Tremblay., D. LeMarquand. Individual risk and protective factors – Child Delinquents: Development, Intervention, and Service needs. Thousand Oaks: SAGE Publications 2012, lk 141.

⁴⁵ A. Markina., B. Žarkovski. Laste hälbiv käitumine Eestis. Kriminaalpoliitika uuringud. Tallinn: Justiitsministeerium 2014, lk 70. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/1aste_kaitumise_uuring_2014.pdf 14.04.2016.

vahel.⁴⁶ Probleemid koolis ja õpiraskused võivad samuti viia õigusvastase käitumiseni. Lapsed, kellel on alg- ja põhikoolis õppides madal õppeedukus, kes ei keskendu õppimisele ja kellel puuduvad eeskujud, kes motiveeriks neid õppima, on suuremas ohus kuritegelikule teele sattumisel.⁴⁷ Sekkumiste efektiivsed uuringud näitavad, et akadeemilise edukuse parandamine toimub samaaegselt koos õigusvastase käitumise vähendamisega. Seos madala akadeemilise edukuse ning õigusvastase käitumisega kehtib nii poiste kui ka tüdrukute puhul. Anna Markina ja Beata Žarkovski poolt 2014. aastal läbiviidud laste hälbiva käitumise uuringust selgub, et mida paremini laps koolis edasi jõuab, seda väiksem on tema puhul õigusrikkumise toimepanemise tõenäosus. Õigusrikkumiste toimepanemise riski ei suurenda ega vähenda asjaolu, et laps on klassikursust kordama jäänud. Samuti ei erine õigusrikkumiste toimepanemine lastel, kes kavatsevad akadeemilist karjääri jätkata, neist lastest, kes kavatsevad pärast põhikooli lõpetamist minna kutsekooli või otsida endale töö.⁴⁸

Sotsiaalste riskifaktoritena soovib autor esimesena välja tuua perekonnaga seotud riskitegurid, milleks on:

- pereliikmed, kellele endale on omane kriminaalne või antisotsiaalne käitumine;
- suur perekond (viis ja rohkem last perekonnas);
- lapse kasvatuse ebaadekvaatsed meetodid, nagu nõrk järelevalve, nõrk distsipliin, külmad suhted ning lapse eiramine;
- vanema vähene kaasatus lapse ellu;
- lapse seksuaalne või füüsiline ärakasutamine või lapse hooletusse jätmine;
- konflikt vanemate vahel või lõhutud perekonnad;
- muud perekonnaga seotud faktorid, nt vanemate noor iga, alkoholi- või narkosõltuvus, stress või depressioon⁴⁹

⁴⁶ J.D. Coie., N.F. Watt., S.G. West., J.D. Hawkins jt. The science of prevention: A conceptual framework and some directions for national research program. American Psychologist vol 48/10 1993, lk 1016. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.researchgate.net/publication/14942167_The_Science_of_Prevention_A_Conceptual_Framework_and_Some_Directions_for_a_National_Research_Program 14.04.2016.

⁴⁷ T.L. Herrenkohl., J.D. Hawkins., I. Chung jt. School and community risk factors and interventions – Child Delinquents: Development, Intervention and Service Needs. Thousand Oaks: SAGE Publications 2012, lk 223.

⁴⁸ A. Markina., B. Žarkovski, lk 56.

⁴⁹ A. Markina., B. Žarkovski, lk 37.

Sotsiaalse kontrolli teooria alusel saab eeldada, et vanematepoolne range kontroll ja kokkukuuluvus perekonnaga vähendab laste delikventset käitumist. Negatiivsed tingimused perekonnas kombineerituna lapse haavatusena viivad sageli püsiva kriminaalsuseni. On leitud, et seosed perekondlike sidemete ja delikventsuse vahel on dünaamilised, sõltudes indiviidi vanusest. See tähendab, et lapsepõlves ja noorukieas kontrollivad lapse delikventset käitumist perekond ja kool, siis noores täiskasvanueas tekivad uued suhtevõrgustikud, mis vähendavad perekonna sellesuunalist mõju.⁵⁰

Sotsiaalsete riskifaktorite hulka kuuluvad ka elustiili ja sõpradega seotud tegurid. Mitmed uuringud on leidnud, et kui lapse suhtlusringkond koosneb isikutest, kes panevad toime õigusrikkumisi, siis mõjutab see ka lapse käitumist. Eriti tugevalt mõjutab see 12-14aastasteid noori.⁵¹ Faktorid nagu sõprade õigusvastane käitumine, õigusvastase käitumise heakskiit sõprade poolt ning sõprade poolne surve õigusvastaseks käitumiseks, mõjutavad kõik lapse õigusvastast käitumist.⁵² Vastupidiselt, lapse läbikäimine selliste sõpradega, kes ei kiida õigusvastast käitumist heaks, võib ära hoida lapse vägivaldse käitumise tulevikus. Sõprade mõju lapsele on väga suur ja see on eriliselt võimendatud siis, kui lapse ja vanemate omavahelised suhted on külmad ning last peres eiratakse.⁵³ Lapse suhtlemine delikventse grupiga mitte ainult ei mõjuta lapse enda käitumist, vaid ka grupis süütegude toimepanemine on väga tavapärane fenomen noorte seas.⁵⁴ Ka Markina ja Žarkovski uuringu tulemused kinnitasid, et sõbrad avaldavad mõju lapse käitumisele. Uuringu kohaselt on õigusrikkumiste toimepanemise riskifaktoriteks vaba aja veetmine suurema sõprade grupiga, delikventse grupi

⁵⁰ A. Markina., J. Saar. Alaealiste hälbekäitumine Eestis, Tšehhis ja Ungaris: rahvusvaheline *self-report*-meetodil tehtud delikventsuse uuring (ISR2-2). *Juridica* VII/2009, lk 467. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.juridica.ee/get_doc.php?id=1457 13.04.2016.

⁵¹ M.W. Lipsey., J.H. Derzon. Predictors of violent or serious delinquency in adolescence and early adulthood: A synthesis of longitudinal research. – *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks: SAGE Publications 1998, lk 98. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.researchgate.net/publication/224049104_Predictors_of_serious_delinquency_in_adolescence_and_early_adulthood_A_synthesis_of_longitudinal_research 13.04.2016.

⁵² J. McCord., C.S. Widom., N.A. Crowell. *Juvenile Crime, Juvenile Justice*. Panel on Juvenile Crime: Prevention, Treatment and Control. Washington DC: National Academy Press 2001, lk 80. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.nap.edu/read/9747/chapter/1> 13.04.2016.

⁵³ M. Shader, lk 6.

⁵⁴ J. McCord., C.S. Widom., N.A. Crowell, lk 81.

liikmeks olemine, sõprade olemasolu, kes tarvitavad narkootikume, panevad toime poevargusi või on kellelegi kehavigastusi tekitanud.⁵⁵

Viimase kategooria moodustavad kogukonnaga seotud riskifaktorid. „Kogukond avaldab mõju õigusvastasele käitumisele kahel viisil. Esiteks, kogukonna kontekst on lapse arengu ning moraalnormide kujundamisel oluline tegur. Sotsiaalselt disorganiseeritud, mittetoimivad kogukonnad ei võimalda pro-sotsiaalsete hoiakute edasiandmist. Samuti ei toimi sellised kogukonnad sotsiaalse kontrolli institutsioonina. Teiseks, kogukonna kontekst võib tõsta õigusrikkumiste toimepanemise ja ohvrustumise riski, pakkudes soodustavat keskkonda, milles õigusvastane käitumine aset leiab.“⁵⁶

Laste õigusvastast käitumist soosivad ka kooli eeskirjad, mis lubavad jätta last klassi kordama, kui ta ei täida õppeaasta lõpuks ettenähtud mahtu. Lapse nõ istuma jätmise võib tunduda hea meetod tema edasise õppeedukuse parandamiseks, kuid mitmesugused uuringud selle kohta näitavad, et paremat efekti avaldab lapsele tema lubamine järgmisesse klassi. Klassi kordama jäämine on lapsele väga negatiivne ja stressirohke kogemus. Lastel, kes on jäetud klassi kordama, on võrreldes teiste lastega negatiivsem hoiak kooli suhtes ja neil tekib õpitud abituse seisund. Nad süüdistavad ennast oma ebaõnnestumistes ja näitavad välja vähesel määral vastuhakku.⁵⁷

Autori hinnangul on kokkuvõtvalt kõik alaealise õigusrikkumist soosivad riskitegurid seotud alaealisele tähelepanu osutamisega ja tema vajaduste arvestamisega. Kõik saab alguse lapse suhetest perekonna ja lähedastega. Äärmiselt oluline on perekonna tugev roll lapse elus. Ükskõik millisel tasandil lapsega tegeledes peaks olema märksõnadeks lapse kuulamine ja tema vajaduste väljaselgitamine. Tuues näite kooli kohta, siis olukorras, mil on oht, et laps võib jääda klassi kordama ja ta ei suuda kooli poolt ettenähtud mahtu täita, siis tuleb välja selgitada, mis on need põhjused. Põhjustega tuleb tegeleda nii perekonna- kui ka koolikeskselt. Klassi kordama jäänud õpilasest võib saada koolis teiste õpilaste jaoks nõ „halb laps“, kes ei pinguta piisavalt või ei ole piisavalt võimekas, et klassi läbida. Selline suhtumine avaldab negatiivset mõju lapse enesehinnangule ning võib temas tekitada trotsi kooli ja edasise õppimise suhtes.

⁵⁵ A. Markina., B. Žarkovski, lk 68.

⁵⁶ A. Markina., B. Žarkovski, lk 71.

⁵⁷ J. McCord., C.S. Widom., N.A. Crowell, lk 84.

2.4. Rahvusvahelised nõuded alaealise kohtlemisel kriminaalmenetluses ning karistuse mõistmisel

Eesti on liitunud mitmete rahvusvaheliste õigusaktidega, milles on sätestavad põhimõtted lapse kohtlemiseks kriminaalmenetluses ja ning lapse õigused. Käesolevas peatükis annab autor põgusa ülevaate erinevatest rahvusvahelistest nõuetest ning printsiipidest, mida tuleb järgida alaealise kohtlemisel kriminaalmenetluses ning karistuse mõistmisel. Autor keskendub peamiselt ÜRO lapse õiguste konventsioonis⁵⁸ (edaspidi LÕK või konventsioon) sätestatud asjakohastele artiklitele, kuid ka muudele rahvusvahelistele dokumentidele, milles on antud juhiseid alaealiste õigusrikkujate kohtlemiseks.

2.4.1. ÜRO lapse õiguste konventsioon

Alaealise kohtlemisel kriminaalmenetluses tuleb arvestada eelkõige nelja LÕK-s sätestatud üldpõhimõttega, milleks on lapse huvide kaitse (art 3), õigus mittediskrimineerimisele (art 2), õigus avaldada oma vaateid (art 12) ning õigus elule, ellujäämisel ja arengule (art 6). Koosmõjus üldpõhimõtetega on kriminaalmenetluses olulised ka artikkel 37, mis sätestab keelu mõista alaealisele eluaegne vanglakaristus või surmanuhtlus ning artikkel 40, milles on sätestatud alaealise õigused kriminaalmenetluses.

1) Lapse huvide kaitse (art. 3)

LÕK preambulas on märgitud, et laps vajab oma füüsilise ja vaimse ebaküpsuse tõttu erilist kaitset ja hoolt. Artikli 3 punkt 1 ütleb, et igasugustes lapsi puudutavates ettevõtmistes riiklike või erasotsiaalhoolekandeasutuste, kohtute, täidesaatvate või seadusandlike organite poolt tuleb esikohale seada lapse huvid. See tähendab, et iga toimingu tegemisel tuleb mõelda, kuidas antud toiming võib last mõjutada. Oluline on silmas pidada, et tekib olukordi, kus tuleb kaaluda lapse huvide ja muude huvide vahel, kuid konventsiooni järgi on prioriteediks lapse huvid. Lapse huvid võivad olla mitmesugused ning ühed võivad olla tähtsamad kui teised, kuid konventsiooni kohaselt tuleb arvestada lapse huvidega tervikuna, mitte prioritseerida üht teise

⁵⁸ ÜRO Lapse õiguste konventsioon. 26.09.1991 - RT II 1996, 16, 56, mitteametlik tõlge

ees.⁵⁹ Järgmistes punktides väljatoodud üldpõhimõtted on kõik olulised, et kindlaks teha, millised toimingud ja teguviisid garanteerivad lapse või laste huvide kaitse.

LÕK artiklist 3 koorub välja veel teinegi põhimõte, milleks on lapse heaolu ja arengu kaitse. Põhimõte lapse heaolu ja arengu kaitsest, on väga suures seoses esimese põhimõttega ehk lapse huvide esile seadmisega. Printsip rõhutab, et riik peab lapse haavatavuse tõttu võtma kasutusele lisameetmed, et tagada lapse heaolu. Antud printsip ei tähenda ainult lapse kaitsmist kurja eest, näiteks uurides erinevaid lastega seotud asutusi (erikool, lastekodu jne) või võttes vastu seadusi, mis keelavad kehalise karistuse. Printsip näeb ette ka aktiivsemate sammude astumist lapse terve arengu saavutamise suunas. See võib tähendada näiteks alaealistele kinnipidamisasutustes hariduse saamise võimaldamist.⁶⁰

1) Õigus väljendada oma vaateid (art. 12)

Õigus väljendada oma vaateid tuleneb konventsiooni artiklist 12. Artikli kohaselt tagavad osalisriigid lapsele, kes on võimeline iseseisvaks seisukohavõtuks, õiguse väljendada vabalt oma arvamust ja vaateid kõikides teda puudutavates küsimustes. Õigust väljendada oma seisukohta võib ta kasutada ka läbi oma seadusliku esindaja või muu isiku sellisel viisil, et see oleks seadusega kooskõlas.⁶¹ Tegemist on õiguse, mitte kohustusega. Kui laps ei soovi oma vaadet teatud olukorra osas jagada, siis ta ei pea seda tegema. Oluline on hinnata lapse ütluseid vastavalt tema vanusele ja küpsusele.⁶²

Antud õiguse rakendamiseks, peab olema lapsele tagatud adekvaatne informatsioon käimasoleva protsessi kohta, valikute kohta, mis lapsel protsessis on ning tagajärgede kohta, mis valikutega kaasneda võivad.⁶³ Samuti tuleb veenduda, et meetod, mida laste küsitlemiseks

⁵⁹ A. Lopatka. The meaning of the best interests of the child: The Polish perspective. - International Review of the Penal Law, 1991, lk 899-900

⁶⁰ Penal Reform International. Protecting children's rights in criminal justice systems. London 2013, lk 14-15. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/11/Childrens-rights-training-manual-Final%C2%ADHR.pdf> 10.03.2016.

⁶¹ United Nations. Guidance Note of the Secretary General. UN Approach to Justice for Children, 2008, lk 2. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.unicef.org/protection/RoL_Guidance_Note_UN_Approach_Justice_for_Children_FINAL.pdf 10.03.2016.

⁶² Penal Reform International., lk 15.

⁶³ Committee on the Rights of the Child. Convention on the Rights of the Child. General Comment No 12, 2009, lk 11. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf> 13.03.2016

kasutatakse ja kontekst, mille raames seda tehakse (kus ülekuulamine toimub, kelle poolt ja kuidas) oleks lapsesõbralik ja kohandatav konkreetse lapse vajadustele.⁶⁴ Probleemiks on siinkohal, kuidas hinnata lapse vanust ja küpsust ning kui kaalukad on lapse antud ütlused kohtumenetluses. Komitee on üldkommentaaris nr.12 punktis 29 öelnud, et lapse vanus ei ole ainuke tegur, mis aitaks kindlaks teha lapse ütluste olulisust. Millestki arusaamine ei ole seotud ainult lapse bioloogilise vanusega. Uuringud on näidanud, et informatsioon, kogemus, keskkond, sotsiaalne ja kultuuriline taust ning lapse ümber olevad inimesed, on kõik faktorid, mis aitavad kaasa lapse suutlikkusele moodustada oma arvamuse. Sellel põhjusel tuleb lapse arvamust hinnata kaasusepõhiselt.⁶⁵

2) Mittediskrimineerimise põhimõte (art. 2)

Diskrimineerimine on üks peamistest inimõiguste rikkumistest, mida aitavad tihti kaasa tuua majanduslik ja sotsiaalne ebavõrdsus. Diskrimineerimist võib defineerida kui igasugust vahetegemist, „mille mõju või eesmärk on piirata inimeste võimalust nende õiguste ja vabaduste tunnustamiseks, kasutamiseks või teostamiseks võrdsetel alustel või jätta nad sellest võimalusest ilma“⁶⁶.

Konventsiooni peamise idee kohaselt on ka lapsed võrdsed, mis tähendab, et nad on sünnipäraselt sama väärtuslikud kui täiskasvanud. Seega peab lapsel olema võimalus kasutada oma õigusi ilma diskrimineerimata. Mittediskrimineerimise põhimõte on sätestatud konventsiooni artiklis 2, mille kohaselt ei tohi last diskrimineerida sõltumata lapse või tema vanema või seadusliku hooldaja rassist, nahavärvist, soost, keelest, usust, vaatamata tema poliitilistele või muudele seisukohtadele, kodakondsusele, etnilisele või sotsiaalsele päritolule, varanduslikule seisundile, puudele või sünnipärale või muudele tingimustele. See ei tähenda, et riigid ei võiks astuda samme kinnitamaks, et kõikidele lastele on tagatud samad õigused.⁶⁷ Ei piisa ainult diskrimineerimisvastastest õigusaktidest.⁶⁸ Näiteks, riigid võivad kohelda teatud gruppi lapsi teisiti, et eemaldada tingimused, mis võivad tuua kaasa diskrimineerimist. Seega

⁶⁴United Nations, lk 2.

⁶⁵ Committee on the Rights of the Child, lk 8.

⁶⁶ A. Belembaogo., T. Hammarberg., Diskrimineerimisvastased ennetavad abinõud. – Laste õigused. ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtete rakendamine praktikas. Tallinn: 2005, lk 16.

⁶⁷ Penal Reform International, lk 14-15.

⁶⁸ A. Belembaogo., T. Hammarberg, lk 16.

on riikide kohustus tagada laste mittediskrimineerimine ning võtta kasutusele meetmed, mis aitavad seda saavutada.⁶⁹

3) Õigus elule, ellujäämisele ja arengule (art. 6)

Selle põhimõtte kohaselt tunnistavad osalisriigid lapse sünnipärast õigust elule ning tagavad maksimaalselt lapse ellujäämise ja arengu. See põhimõte peaks inspireerima riike välja töötama efektiivseid programme ja looma riiklikku poliitikat alaealiste kuritegevuse ennetamiseks, et soodustada lapse arengut. Eluaegse vangistuse mõistmine ilma tingimisi vabanemiseta on konventsiooni artikli 37 punkt a järgi rangelt keelatud. Vabaduse piiramine pärsib alaealise arengut ja takistab tugevalt lapse reintegreerumist ühiskonda. Sellel põhjusel on konventsiooni artikli 37 punktis b rõhutatud, et vabaduse piiramine, mille alla kuulub vahistamine, kinnipidamine ning vangistus, peaksid olema viimased meetmed, mida alaealise suhtes kohaldada.⁷⁰ Vabadus on fundamentaalne inimõigus, mistõttu rahvusvaheline standard nõuab, et ametivõimud väldiksid lastelt vabaduse võtmist.⁷¹ Kui selle jaoks tekib siiski vajadus, siis tuleb seda teha võimalikult lühikeseks perioodiks, et see ei takistaks lapse edasist arengut.

4) Alaealise õigused kriminaalmenetluses - väärrikuse põhimõte, õigus õiglasele menetlusele (art. 40).

Kokkuvõtvalt peab konventsiooni artikkel 40 järgi kriminaalmenetluses osalevale alaealise olema tagatud õiglane kohtlemine terve protsessi vältel, mis hõlmab õigusabi andmist ning lapse õiguste tagamist.⁷² Artikkel sätestab ka nõude süüvõime minimaalse vanuse määramiseks, mida on autor pikemalt käsitlenud alapeatükis 2.1 ning fundamentaalsed põhimõtted, mida rakendada alaealiste suhtes kriminaalmenetluses. Järgnevalt kirjeldab autor lähemalt nimetatud fundamentaalseid põhimõtteid, milleks on :

⁶⁹ Penal Reform International, lk 14-15.

⁷⁰ Committee on the Rights of the Child, p. 11.

⁷¹ Kaugia, S. Vaateid õiguspoliitikale. Artiklite kogumik. 2008, lk 142.

⁷² FACT SHEET: A Summary of the rights Under the Convention of the Rights of the Child. *Sine loco, sine anno*, art 40. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.unicef.org/crc/files/Rights_overview.pdf 11.03.2016.

- a) Alaealise kohtlemine selliselt, mis arvestab tema väarikust ja väärtushinnanguid

Antud printsiip peegeldab inimõiguste ülddeklaratsiooni⁷³ artiklis 1 märgitud põhimõtet, mille kohaselt: “kõik inimesed sünnivad vabadena ja võrdsetena oma väarikuselt ja õigustelt”. Alaealist tuleb väarikalt kohelda kogu protsessi vältel, alates esimesest kokkupuutest õiguskaitseasutusega. Alaealise kohtlemisel on nõutav, et kõik vägivallavormid on lapsega tegelemisel keelatud ning ennetatavad.⁷⁴

- b) Alaealise kohtlemine selliselt, mis suurendab lapse austust inimõiguste ja teiste põhivabaduste vastu

Printsiip on kooskõlas konventsiooni preambulas märgituga, et laps tuleb üles kasvatada Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni ideaalide⁷⁵ vaimus. Alaealiste õigusrikkujate kohtlemine ja harimine peab olema suunatud inimõiguste ja vabaduste austamisele. Printsiip näeb ette, et kohtumenetluse ja kohtueelsemenetluse protsessi suhtutakse austusega ning menetlus on õiglane. Vastasel juhul, kui politseiametnikud, prokurörid, kohtunikud ning kriminaalhooldajad ei järgi neid põhimõtteid, ei saa loota, et ka laps seda teeb või tegema hakkab.⁷⁶ Õiglase menetluse saavutamiseks on art 40 lg 2 p b loetletud rida garantiisid, mida peab lapsele võimaldama.. Nendeks on:

- süütuse presumptsioon
- süüdistuse esitamise puhul kiire informatsiooni andmine lapsele esitatud süüdistusest
- last puudutav menetlus peab olema kiire ning asja peab otsustama pädev, sõltumatu ning erapooletu ametivõim või kohtuorgan
- last ei sunnita tunnistusi andma ega end süüdi tunnistama
- süüdimõistva otsuse korral on lapsel õigus otsus edasi kaevata
- lapsel on õigus kasutada tõlgi abi, kui ta ei mõista või ei räägi kasutatavat keelt
- menetluse käigus austatakse lapse õigust privaatsusele

LÕK üldkommentaaris nr.10 on rõhutatud, et peamine ja kõige efektiivsem viis, kuidas neid garantiisid rakendada, on läbi inimeste, kes on saanud põhjaliku koolituse alaealiste õiguste osas.

⁷³ Inimõiguste ülddeklaratsioon. Arvutivõrgus kättesaadav:

http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/est.pdf 10.03.2016.

⁷⁴ Committee on the Rights of the Child. (viide 70) p. 13.

⁷⁵ Nendeks on rahu, väarikus, sallivus, vabadus, võrdsus ning ühtekuuluvus.

⁷⁶ Committee on the Rights of the Child.(viide 70) p. 13..

- c) Alaealise kohtlemine selliselt, mis võtab arvesse lapse vanust ning soodustab lapse reintegreerumist ühiskonda

Printsiibist tuleb lähtuda terve protsessi vältel, mil lapsega tegeletakse. Printsiibi rakendamiseks peavad kõik isikud, kes on protsessiga seotud (politseiametnikud, prokurörid, kohtunikud jne) olema kursis lapse arengu dünaamikaga. See tähendab, et lastega tegelevatel isikutel peavad olema teadmised, kuidas lapsega käituda ja on saanud vastava koolituse.⁷⁷ Lõppeesmärk on, et laps, kes on pannud toime süüteo, on võimeline pärast teo toime panemist ühiskonnas täisväärtuslikult edasi eksisteerima. Seega tuleb kaaluda, kas mõistetud karistus soodustab lapse ühiskonda tagasi integreerumist või kas karistuse mõistmine on vajalik. Artikkel 40 lg-s 3 on märgitud, et riigid peaksid püüdlema selle poole, et alaealiste karistamine ei toimuks läbi kohtute, vaid kasutataks pigem alternatiivseid lahendusi. Sedasorti alternatiivseid lahendusi peaks kasutama eelkõige nende alaealiste suhtes, kes panid teo toime esmakordselt või kui toimepandud tegu ei kuulunud raskete kuritegude hulka. Kohtuväline alaealise mõjutamine hoiab ära stigmatiseerimise ning on muuhulgas ka riigile majanduslikult kasulik. Alternatiivsete lahenduste all peetakse silmas näiteks ühiskondlikku tööd, osalemist sotsiaalprogrammides ning kohtumisi sotsiaaltöötajatega, kes annavad lapsele nõu edaspidiseks käitumiseks.⁷⁸

2.4.2. ÜRO Pekingi juhised alaealiste õigusrikkujate kohtlemiseks kriminaalmenetluses

ÜRO Pekingi juhised⁷⁹ (edaspidi Pekingi juhised) sätestavad minimaalsed nõuded alaealiste õigusrikkujate kohtlemiseks kriminaalmenetluses. Pekingi juhised toovad üldpõhimõtete all välja lapse heaolu, kui kõige tähtsama printsiibi. Riikide kohustus on luua sellised tingimused, mis tagaksid lapsele tähendusrikka elu ühiskonnas, mis hoiavad teda eemal kuritegevusest ja toetavad tema arengut. Suurt tähelepanu tuleb pöörata positiivsetele faktoritele lapse elus, milleks on perekond, kogukond ja kool, mida tuleks vaadata kui kohtuväliseid

⁷⁷ Committee on the Rights of the Child.(viide 70), p. 13.

⁷⁸ Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. Šveits: 2007, lk 605. Arvutivõrgus kättesaadav:

http://lasteombudsman.ee/sites/default/files/IMCE/implementation_handbook_for_the_convention_on_the_rights_of_the_child.pdf 11.03.2016.

⁷⁹ United Nations General Assembly. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice („The Beijing Rules“), 1985. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm> 13.03.2016.

mõjutusvahendeid alaealisele, kes on süüteo toime pannud. Mõningatel juhtudel on kooli või pere poolt saadud karistus piisav ning õiguskaitsese asutuste poolne sekkumine ei ole vajalik. See tähendab, et süüteo toimepanemisel oleks efektiivsem kasutada alternatiivseid lahendusi, mis mõjuksid lapse edasisele arengule positiivsemalt kui riigipoolne karistamine. Pekingi juhistes on rõhutatud, et lapse karistamisel ei tohi mitte kunagi kasutada vägivalda. Vägivalla mõiste hõlmab nii füüsilise kui ka vaimse vägivalda.

Pekingi juhised sätestavad lapse heaolu printsiibi kõrval ka teise olulise printsiibi, milleks on proportsionaalsuse printsiip. Selle printsiibi kohaselt tuleb alaealise puhul, kes on pannud toime süüteo, kaaluda karistusotsuse tegemisel lisaks süüle ka alaealise isikut ning isiklikust elust tulenevad asjaolusid (näiteks olukord lapse kodus). Põhimõtteliselt nõuab printsiip ausat ja õiglast reaktsiooni toimepandud teole, kus otsuse tegemisel on arvesse võetud kõiki asjaolusid. Alaealisele karistuse mõistmisel peaks vangistuse mõistmine olema kõige viimasem meede. Vangistuse mõistmisel tuleb otsust põhjalikult kaaluda ning vangistuse pikkus peab olema võimalikult lühike.

Sarnaselt LÕK-le kirjeldavad ka Pekingi juhised minimaalseid nõudeid, mille täitmine tagab õiglase menetluse. Nõuded on sisuliselt samad, mis LÕK-s sätestatud garantiid. Samuti peavad Pekingi juhised oluliseks alaealistega tegelevate isikute koolitamist lapse õiguste osas ning lapse privaatsuse ning õiguste austamist kogu protsessi vältel.

2.4.3. ÜRO Riyadhi juhised alaealiste kuritegevuse ennetamiseks

ÜRO Riyadhi juhiste⁸⁰ (edaspidi Riyadhi juhised) kohaselt on alaealiste kuritegevuse ennetamine oluline osa ühiskonnas eksisteeriva kuritegevuse vastu võitlemiseks. Alaealiste kuritegevuse ennetamine on edukas kui sellesse panustab kogu ühiskond, et saavutada lapse terviklik areng varasest lapsepõlvest. See tähendab, et lapse heaolu peab olema riigi prioriteet ning alaealiste kuritegevuse ennetamise programmid peavad olema suunatud lapse heaolu saavutamisele. Karistamine ei tohi pärssida lapse edasist arengut, mis tähendab, et enne

⁸⁰United Nations General Assembly. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), 1990. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r112.htm> 13.03.2016.

karistusotsuse tegemist tuleb põhjalikult kaaluda, milline peaks olema karistus ja kuidas see last edaspidi mõjutab.

„Alaealiste õigusrikkujate korduvõigusrikkumiste ennetamiseks peetakse vajalikuks koostada põhjalik ennetuskava, mis võtab arvesse kõiki õigusrikkumise toimepanemist mõjutavaid, õigusrikkuja isikut ning on suunatud erinevate asjaomaste institutsioonide ja organisatsioonide, samuti riigi, kohaliku omavalitsuse ja kolmanda sektori tasandi koostööle. Hea tavana tuuakse esile noorte endi kaasamist ennetustöösse, sealhulgas noorte enese- ning ohvriabi programmidesse. Rõhutatakse kaasaegse erialase väljaõppega personali rakendamise vajalikkust kõigil tasanditel. Erilise tähelepanu alla tuleb dokumendi kohaselt võtta lapsed peredes, mille toimetulek on häiritud seoses kiirete ühiskondlike, sotsiaalsete ja kultuuriliste muutuste või ebasoodsa majandusliku olukorraga. Suurt tähelepanu pöörab dokument lapsevanemate kaasamisele ja neile suunatud programmide väljatöötamise ja rakendamise vajadusele.“⁸¹

2.4.4. Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee suunised alaealiste õigusrikkujate kohtlemise kohta õigussüsteemis

Dokumendi „Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee suunised alaealiste õigusrikkujate kohtlemise kohta õigussüsteemis“ (edaspidi suunised) preambulas on märgitud, et suuniste eesmärgiks on tagada alaealiste õigusrikkujate kaitse ja õigused õigussüsteemis ning toetada nende füüsilist, vaimset ja sotsiaalset heaolu, kui neile on mõistetud karistus või kohaldatud muid meetmeid või nende vabadust on piiratud. Soovituste esimeses osas on väljatoodud üldised printsiibid, millest tuleb lähtuda alaealiste kohtlemisel. Autor annab järgnevalt ülevaate mõningatest suunistes märgitud printsiipidest.

Esimesena on märgitud alaealise kohtlemine selliselt, mis austab tema inimõiguseid. Teine oluline printsiip näeb ette, et alaealisele kohaldatavad karistused ja muud meetmed peavad olema sätestatud seaduses ning põhinema printsiipidel, mis soosivad sotsiaalset integratsiooni ning korduvkuritegevuse ennetamist. Karistuste ja muude meetmete kohaldamisel tuleb esile seada lapse huvid, lähtuda kuriteo raskusest (proportsionaalsus) ja võtta vajadusel arvesse

⁸¹ Taustaanalüüs kurikaldumuslike noorte kohtlemise poliitikale. Haridus- ja teadusministeerium. Tartu: 2011, lk 23.

alaealise vanust, füüsilist ja vaimset heaolu, arengut ja võimeid samuti tuleb arvestada alaealise isiklikust olukorrast tulenevaid erisusi. Oluline on ka põhimõte, mille kohaselt võib alaealise vabadust piirata vaid viimase meetmena. Vabadust võib piirata vaid võimalikult lühikeseks ajaks. Viimaseks soovib autor välja tuua printsiibi mille kohaselt peaks iga õigussüsteem, mis tegeleb alaealistega järgima interdistsiplinaarset käsitlust, et tagada alaealise edasine toimetulek. Suuniste kommentaaride kohaselt on peamised valdkonnad, mida tuleks kaasata on psühholoogia-, sotsiaaltöö- ja haridusvaldkond. Selline lähenemine on tavapärane mitmetest riikides. Sotsiaaltöötajad, politsei, kool, prokurörid, kohtunikud ja ka organisatsioonid, mis on suunatud alaealise heaolu tagamisele peaksid töötama tihedas koostöös, et tagada lapse parimad huvid.⁸²

Suuniste punktis 23.1. on märgitud, et terve protsessi vältel peab olema alaealisele tagatud suur valik alternatiivseid karistusi ja meetmeid. Punktis 23.2. on märgitud, et eelistada tuleb kasvatusliku iseloomuga karistusi ja meetmeid. Kõige efektiivsemad on sellised karistused ja meetmed, mille kohaldamine on alaealise hinnangul arusaadav reaktsioon tema toimepandud teole ning toetavad alaealise edasist arengut.⁸³ Samuti on oluline, et alternatiivse karistuse või meetme kohaldamisel avaldaks see alaealisele võimalikult suur mõju ning aitaks kaasa lapse kasvatuslike eesmärkide saavutamisele ning sotsiaalsete oskuste arendamisele.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et nii LÕK, Pekingi juhised, Riyadhi juhised kui ka suunised toovad keskse prioriteedina välja lapse heaolu. Lapse kohtlemisel tuleb alati kaaluda, milline käitumine on lapse heaolu jaoks parim. Samuti toovad kõik kolm välja, et lapse karistamisel peaks lähtuma pigem alternatiivsetest meetmetest ja mõjutusvahenditest, kui kohtupoolsest karistamisest. Laps on täisväärtuslik ühiskonna liige, kuid tema karistamisel tuleb kaaluda, kuidas see mõjub tema edasisele arengule ning kas ta on võimeline pärast ühiskonda tagasi integreeruma. Prioriteediks on ka alaealiste korduvkuritegevuse ennetamine ning õiguskaitseasutustes töötavate isikute koolitamine alaealisi puudutavates küsimustes. Samalaadseid soovitusi on andnud ka Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee oma dokumendis

⁸² Council of Europe Committee of Ministers. Commentary to the European Rules for Juvenile offenders subject to sanctions or measures, lk 3. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Commentary_Rec_2008_11E.pdf 12.04.2016.

⁸³ Council of Europe Committee of Ministers, lk 8.

„Alaealiste kuritegevuse ennetamine, alaealiste kuritegevuse käsitlemise viisid ja alaealisi käsitleva õigussüsteemi roll Euroopa Liidus“⁸⁴

2.5. Riigikohtu hoiakud alaealistele karistuse mõistmisel

Riigikohus on aastate jooksul teinud mitmeid otsuseid, mis käsitlevad erisusi alaealiste õigusrikkujate karistamisel. Riigikohus on oma 3-1-1-43-06 otsuses öelnud, et kui klassikaline süüühimõte eeldab karistusõiguslikku hinnangut süüdistatava teole, mitte isikule, siis alaealiste puhul on rõhuasetus teistsugune. „/.../ karistusõiguse jaoks on sellisel juhul enam tähtis just täideviija isik(sus), mitte aga tema poolt toimepandud tegu ja selle raskus. Samuti on alaealiste poolt toimepandud kuritegude korral esmatähtsad just eripreventiivsed (kasvatustahked) eesmärgid. Seejuures tuleb lähtuda eeldusest, et alaealise poolt toimepandud kuritegu on episoodilist, juhuslikku laadi. Karistusõiguse ülesandeks on alaealise puhul just uue kuriteo toimepanemise ärahoidmine, tema sotsiaalne järeleaitamine ning integratsioon; karistusõiguse vahendusel toimub nn pedagoogilise defitsiidi tasakaalustamine. Alaealise mõjutamise eesmärgiks on esmajoones seega kasvatamine, aga mitte karistamine. Karistuse mõistmisel tuleb seetõttu tähele panna, et see kujundaks alaealises arusaama ühiskondlike normide sidususest ka tema suhtes ning ei muutuks takistuseks tema ühiskondlikul integreerumisel“.⁸⁵ Selle otsusega andis Riigikohus otsese viite, et klassikalised karistusteooriad ei valitse konkurentsivõlt Eesti karistusõigust.⁸⁶

Alaealise karistamisel tuleb mõelda ka sellele, kas alaealine sai teo toimepanemisel aru enda teo keelatusest ning kui sai, kas ta suutis oma käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtida. Alaealine ei pruugi täiel määral eristada lubatud ja keelatud ning mõista oma tegude tagajärgi. See võib kõne alla tulla eriti nende alaealiste puhul, kes on alles jõudnud karistatavasse ikka, saanud 14-aastaseks. Seetõttu tuleb igakordselt tuvastada, kas alaealine oli võimeline aru saama oma teo keelatusest ja vastavalt sellele arusaamisele käituma. Seda tuleb eriti kaaluda grupiviisiliste süütegude puhul, kui alaealine võis teo toime panna ka nõ kaasajooksikuna.⁸⁷

⁸⁴ Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee. Alaealiste kuritegevuse ennetamine, alaealiste kuritegevuse käsitlemise viisid ja alaealisi käsitleva õigussüsteemi roll Euroopa Liidus. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:110:0075:0082:ET:PDF> 13.04.2016.

⁸⁵ RKKKo 3-1-1-43-06, p 11.3.

⁸⁶ H. Sepp. Ohtlikkuse arvestamine karistuse mõistmisel kohtupraktikas. *Juridica VII/2008*, lk 541.

⁸⁷ RKKKo 3-1-1-43-06, 13.2.

Autori poolt eelnevas peatükis kirjeldatud rahvusvahelised dokumendid sätestasid kõik, et alaealistele vangistuse mõistmine peab olema viimane meede ning vangistuse pikkus peab olema võimalikult lühike. Riigikohus on oma lahendis 3-1-1-14-06 samuti rõhutanud, et vangistus mõistmine ei ole tihtipeale vajalik ning olukorras, kus see on vajalik, tuleb seda põhjalikult motiveerida. Lahendi punktis 7 on öeldud:“ Alaealised on oluliselt kergemini mõjutatavad, mistõttu ühelt poolt pole vangistus nende õiguskuulekale käitumisele suunamisel sageli vajalik ja karistuse eesmärgid saab realiseerida kergemaliigilise karistusega. Teisalt tähendab alaealise kerge mõjutatavus aga sedagi, et vangistus võib katkestada süüditunnistatud alaealise sidemed normaalse eluga, tekitada läbikukkumise tunde ning frustratsioonimeeleolu, mille tõttu alaealine kaotab üleüldse huvi ja motivatsiooni endas õiguskuuleka sättumuse kujundamiseks. Seetõttu tuleb alaealise vangistusega karistamist eriti põhjalikult motiveerida, võttes karistuse eesmärkide seas teravdatult arvesse võimalusi mõjutada teo toimepanijat edaspidiselt õiguskuulekusele.“⁸⁸ Olukorras, kus alaealisele mõistetakse karistuseks vangistus, tuleb kaaluda võimalust karistuse tingimuslikust täitmisele pööramisest KarS § 73 või KarS § 74 järgi.⁸⁹

Oluline on meeles pidada, et alaealisus kindlasti ei välista karistusena vangistuse mõistmist. Vangistuse mõistmine on küll erandlik, kuid mõnes situatsioonis vajalik. Kui kohus otsustab KarS §-d 73 või 74 kohaldamata jätta ning pöörata vangistus täitmisele, peab ta eelnevalt siiski mõtlema, kas tõesti ei ole võimalust alaealist õigusrikkujat ilma vabadusekaotuseta seaduskuulekale teele viia.⁹⁰ Karistuse mõistmisel peab eeldama, et alaealise poolt toime pandud süütegu on juhuslikku laadi, kuid kui tuvastatakse, et alaealine on kujunenud süstemaatiliseks õigusrikkujaks, ei ole tema vangistusega karistamine välistatud. Alaealisus ei tingi ka automaatselt süüdistatavale mõistetava karistuse kergendamist. Kui isiku süü, kohtu poolt tuvastatud kergendavad ja raskendavad asjaolud, võimalused mõjutada süüdlast hoiduma edaspidi süütegude toimepanemisest ja õiguskorra kaitsmise huvid nõuavad isiku karistamist reaalse vangistusega, siis tuleb teda ka sellise karistusega karistada, olenemata, kas süüdistatav on täis- või alaealine.⁹¹

Autor kirjutas eelnevalt, et klassikalise arusaama kohaselt on isikule mõistetava karistuse aluseks tema süü. Riigikohus on oma 3-1-1-76-12 punktis 7 öelnud, et süü hindamisel tuleb

⁸⁸ RKKKo 3-1-1-14-06, p 7.

⁸⁹ RKKKo 3-1-1-14-06, p 7.

⁹⁰ E. Elkind jt. Valikuliselt Riigikohtu kriminaalkolleegiumi praktikast õiguse tõlgendamisel ja edasiarendamisel. *Juridica VIII/2009*, lk 548.

⁹¹ RKKKo 3-1-1-76-07, p 11.04.

lähtuda eelkõige asjas tuvastatud faktilistest asjaoludest ja nendes kajastuvast teo ebaõiguse mahust, samuti KarS §-s 57 sätestatud karistust kergendavatest ja KarS § 58-s loetletud karistust raskendavatest asjaoludest.⁹² „Eelnevalt kirjeldatud erisused alaealiste karistamisel ei tohi viia süüühimõtte eiramiseni. Ka alaealise süüdistatava karistamise aluseks on süü, mis määrab ära võimaliku karistuse ülemmäära. Samas lasub kohtul kohustus eriti hoolikalt kaaluda isikust, sh alaealisusest tingitud asjaolusid ja vajadusel kergendada eripreventiivsetel (eelkõige kasvatuslikel) eesmärkidel süüle vastavat karistust, unustamata seejuures õiguskorra kaitsmise huve.“⁹³

2.6. Alaealiste karistamise praktika Euroopa riikide näitel

2.6.1. Saksamaa

Alates 1980 aastast on mõnedes Saksamaa kohtutes Berliinis ja Frankfurdis olnud eraldi kohtunikud, kes olid spetsialiseerunud süütegudele, mis olid toime pandud alaealise õigusrikkujate poolt. 1922. aastal võeti vastu seadus laste heaolu kaitseks (edaspidi JWG) ehk sisuliselt lastekaitse seadus (saksa k. *Jugendwohlfahrtsgesetz*) ning 1923. aastal seadus (edaspidi JJG), mis sätestas erisused alaealiste karistamisel – noortekohtute seadus (saksa k. *Jugendgerichtsgesetz*). Võrreldes üldise karistuseseadusega andsid seadusandjad 1923. aastal esmakordselt võimaluse alaealiste karistamisel kasutada alternatiivseid (kasvatuslikke) meetodeid. Samuti andis seadus võimaluse hüljata varasemalt rangelt kasutatud printsibi (saksa k. *Legalitätsprinzip*), mille kohaselt oli prokuröri kohustus saata kõik asjad kohtusse.

Uus seadus andis prokurörile diskretsiooniõiguse, kas ja kuidas asja menetleda ning kas esitada süüdistus või lõpetada menetlus. Kolmas muutus, mis seadusega kaasnes oli süüvõimelisuse ea tõstmine 12 aasta pealt 14 aasta peale. 1990. aastal reformiti nii JJG-d kui ka JWG-d ning JJG-sse lüüdis sisse printsip, mille kohaselt on alaealiste kohtus alaealistele karistuse mõistmine viimane meede. Seega on põhilised sanktsioonid, mida alaealistele alaealiste kohtus mõistetakse kasvatusliku ja distsiplineeriva iseloomuga. Reaktsioon pisikuritegudele peaks olema karistusest vabastamine. Siinkohal on oluline, et kui kohaldatakse mõjutusvahendeid,

⁹² RKKKo 3-1-1-76-12, p 7.

⁹³ E. Elkind jt, lk 548.

siis saab mõjutusvahendeid määrata ainult kohus või prokurör, politsei seda teha ei saa (näiteks Inglismaal on politseipoolsed mõjutusvahendid lubatud).

1990. aasta JJG reform suurendas Saksamaal erinevate mõjutusvahendite kasutamist. Seadus pöörab nüüd suuremat rõhku alaealiste õigusrikkujate ning noorte täiskasvanute karistamisest vabastamisele kui toime pandud kuriteo näol ei olnud tegemist raske kuriteoga või kui kohaldatud on juba teisi kasvatuslikke vahendeid, näiteks ohvrile kahju hüvitamine või lepitamine.⁹⁴

Eristatakse nelja liiki mõjutusvahendeid või nõ võimalusi alaealise kohtusüsteemist välja suunamiseks. Esimesel juhul ei kohaldata väikeste süütegude (ingl k *petty offences*) puhul sanktsioone. Teisel juhul sätestab JJG § 5 lg 1 nõ kasvatuslikud meetmed ja reeglid, mida alaealine peab järgima pärast süüteo toimepanemist. Kohus võib määrata, et alaealisel on kohustus ealda koos oma perega, võtta vastu teatud töökoht või osaleda koolitustel, osaleda sotsiaalprogrammis, otsida lepitust kannatanuga, vältida suhtlemist teatud isikutega või viibida teatud kohtades (JJG § 10 lg 1). JJG § 10 lg 2 sätestab, et vanema või seadusliku esindaja nõusolekul või kohus samuti määrata alaealise paigutamise rehabilitatsioonikeskuses või sõltuvusravi keskusesse. Kui alaealine on vanem kui 16 aastat, siis saab selliseid korraldusi teha ainult alaealise nõusolekul. Olukorras, kus kasvatuslikest meetmetest ei piisa, on prokuröri võimalik JJG § 45 lg 3 alusel määrata alaealisele § 13 lg-s 1 sätestatud distsiplinaarseid meetmeid. Distsiplinaarsete meetmetena on silmas peetud hoiatust, alaealise ajutist kinnipidamist ning kohtu poolt määratud tingimusi. Hoiatuse eesmärk on, et alaealine mõistaks, et tema käitumine oli väär. Teist meetet ehk alaealise kinnipidamist saab teostada maksimaalselt neljaks nädalaks eraldi alaealistele mõeldud kinnipidamiskeskustes.

Kolmandaks võib kohus määrata alaealisele teatud tingimused, mida ta peab täitma. Nendeks on süüteoga tehtud kahju heastamine vastavalt oma võimalustele, kannatanu ees isiklikult vabandamine, üldkasuliku töö tegemine või teatud summa annetamine heategevusasutusele (JJG § 15 lg 1). Kui alaealine on talle määratud nõuded täitnud, siis lõpetab noortekohtu prokurör kohtuniku heakskiidul menetluse. Viimaseks tasandiks on esimese kuni kolmanda taseme tutvustamine kohtus pärast seda kui süüdistus on esitatud. Tihti peale kui konkreetne asi

⁹⁴ F. Dünkel. *Juvenile Justice in Germany: Between Welfare and Justice*. – *International Handbook of Juvenile Justice*. New York: Springer 2008, lk 226-228.

pärast prokuröri süüdistuse esitamist kohtuniku ette jõuab, on õigusrikkuja osalenud näiteks lepituses (või muu kasvatuslik meede), mistõttu kohtupoolne sekkumine ei ole enam vajalik.⁹⁵

JJG § 17 lg 2 kohaselt võib kohus alaealist vangistusega karistada ainult juhul, kui kasvatuslike ja distsiplinaarsete meetmete kohaldamine ei ole piisav või kui selline karistus on vajalik lähtuvalt alaealise süüst teo toimepanemisel. Vangistus peab olema viimane meede, mida kasutada. Vangistust saab mõista minimaalselt kuueks kuuks ning maksimaalselt viieks aastaks. Kuritegude puhul, kus täiskasvanutele võib mõista vangistuseks 10 või rohkem aastat, on alaealistele võimalik mõista 10 aastat vangistust (JJG § 18). 18-20 aastaste puhul on maksimaalne vangistuse pikkus 10 aastat. Keskmine vangistus pikkus on 1-2 aastat.

2.6.2. Soome

Karistusseadus võeti Soomes vastu 1889. aastal ning sellel ajal oli karistuse ainuesmärk karistada, kuid üsna pea selline mõtteviis muutus ning usuti, et karistuse mõistmisel tuleb panna suurt rõhku ennetamisele. See tähendab, et karistuse eesmärk on õigusrikkuja selline kohtlemine või ravi, et ta enam süütegusid toime ei paneks. Arvati, et eesmärki ei saavutata läbi hirmutamise, vaid läbi moraali. Alaealised ei hoidu süüteo toimepanemisest, kui sellele järgneb ebameeldiv karistus, vaid kuna see on moraalselt häbiväärne käitumine.⁹⁶

Võrreldes Saksamaaga ei ole Soomes eraldi alaealiste kohust ning ka alaealistele spetsiaalselt mõeldud karistusi on vähe. Printsibid, mille alusel karistusi mõistetakse, on samad, mis täiskasvanutel, erinevad vaid karistuse määrad. Erinevus Saksamaaga on, et kui Saksamaal võib alaealise esimene rikkumine (ka tõsise rikkumise puhul) tingida karistusest vabastamise või menetluse lõpetamise, siis Soomes on ainukeseks kriteeriumiks see, kui tõsise kuriteoga on tegemist ja kui suur oli isiku süü. Asjaolu, kas tegemist oli alaealise esimese või teise rikkumisega, ei mängi menetluse lõpetamisel või karistusest vabastamisel rolli. Soomes on võrreldes Saksamaaga ka oluliselt vähem mõjutusvahendeid, mida alaealisele kohaldada. Põhjus on selles, et peamine vastutus alaealiste sotsialiseerimisel kuulub sotsiaalhoolekande

⁹⁵ F. Dünkel. *Juvenile Justice in Germany*, lk 229.

⁹⁶ M, Marttunen., *Finland the basis of finnish juvenile criminal justice – Revue Internationale De Droit Penal. Sine loco*, ERES 2004, lk 315-316. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.cairn.info/revue-internationale-de-droit-penal-2004-1-page-315.htm> 11.03.2016.

asutustele, mitte õiguskaitseorganitele.⁹⁷ Eraldi alaealistele mõeldud kohtud küll Soomes puuduvad, aga eraldi reeglid alaealiste kohtlemiseks on olemas. Soome kriminaalseaduse peatükk 5 § 13 lg 2 ütleb, et kui alla 18-aastast isikut süüdistatakse süüteo toimepanemises, millele võib mõista karistuseks rohkem kui kuus kuud vangistust, peab kohtuistung toimuma 30 päeva jooksul, alates kriminaalmenetluse alustamisest. Peatükk 2 § 1 lg 3 p sätestab, et alaealisel on õigus tasuta õigusabile, v.a olukordades, kus kaitsja abi vajalik ei ole.

Lapsed ja noored on jagatud vanuse järgi kolme kategooriasse: alla 15-aastased lapsed, 15-17 aastased noored ning 18-20 aastased noored. Soome karistuseseaduse 3. peatüki § 4 lg 1 sätestab, et isik on süüvõimeline, kui ta on saanud 15-aastaseks ja ta on süüdiv. Alla 15-aastased ei ole süüvõimelised⁹⁸ ning nendega tegelevad sotsiaalhoolekandeadutused. 15-17 aastaste alaealistega tegelevad nii sotsiaalhoolekandeadutused kui ka justiitssüsteem. 18-20 aastastega tegeleb vaid justiitssüsteem. Erisused alaealiste puhul on, et alaealisus tingib karistuse määra alandamise. Samuti ei mõisteta alla 18 aastastele karistuseks reaalselt vangistust, v.a juhul kui ei ole piisavat põhjust vangistuse mõistmiseks. Vanglakaristuse pikkus võib olla minimaalselt 14 päeva ja maksimaalselt 12 aastat. Alaealistele õigusrikkujatele ei saa mõista karistuseks eluaegset vangistust. Juhul, kui alaealisele mõistetakse karistuseks vangistus, siis üldise praktika kohaselt ta vabastatakse karistusest tingimisi ning talle määratakse katseaeg. Tihti allutatakse isik käitumiskontrollile, mida ei tehta täiskasvanute puhul. Alaealiste korduvõigusrikkujatele mõistetakse samuti kergemaid karistusi kui täiskasvanutele.⁹⁹ Kui alaealisele mõistetakse vangistus kuni kaheks aastaks, siis on võimalik ta karistusest tingimisi vabastada. Üldine praktika näeb aga ette, et kui alaealisele õigusrikkujale, kellel eelnevad rikkumised puuduvad, mõistetakse karistuseks vangistus, mis ei ületa ühte aastat, siis vabastatakse ta tingimisi karistusest. Juhul, kui mõistetud karistus läheneb kahele aastale, siis ei pruugi õigusrikkuja eelnev puhas taust teda reaalsest karistusest päästa.¹⁰⁰

⁹⁷ M, Marttunen. Juvenile Criminal Justice: Comparative and Criminal Policy Perspective on Sanctioning Juveniles. National Research Institute of Legal Policy. Helsinki 2008, lk 458-459. Arvutivõrgus kättesaadav:

http://www.optula.om.fi/material/attachments/optula/julkaisut/tutkimuksia-sarja/9RWf6KCON/236_Summary.pdf 12.03.2016.

⁹⁸ M, Marttunen., Finland the basis of finnish juvenile criminal justice, lk 325.

⁹⁹ M, Marttunen. Juvenile Criminal Justice, lk 457.

¹⁰⁰ M, Marttunen., Finland the basis of finnish juvenile criminal justice, lk 326-327.

Lisaks vangistusele on võimalik süüteo toimepanemise eest isik tingimisi vangistusest vabastada, vangistus asendada üldkasuliku tööga ning määrata trahve. Eraldi ainult alaealistele mõeldud karistusteks on vangistusest tingimisi vabastamisel alaealise allutamine käitumiskontrollile ning 4-12 kuu pikkune nõ kriminaalhooldus, mille täpse pikkuse määrab kriminaalhooldusametnik. Soome karistusseaduse peatükk 6 § 10a järgi saab 15-17 aastaseid õigusrikkujaid kriminaalhooldusele suunata, kui toimepandud teo tõsidusest ja asjaoludest lähtuvalt on trahvi määramine ebapiisav ja ei ole piisavalt kaalukaid põhjuseid tingimisi vangistuse mõistmiseks. Kohus peaks eelistama programmi teistele karistustele, kuna programm peaks aitama ära hoida uusi kuritegusid ning aitab kaasa alaealise edaspidisele sotsiaalsele kohanemisele. Praktikas on peamiseks kriteeriumiks eelnev karistus. Samuti, enne kui alaealine programmi määratakse, koostab kriminaalhooldusametnik oma arvamuse selle kohta, kas programm on sobilik just konkreetsele õigusrikkujale ning milline oleks alaealise tegevusplaan programmil olles. Kusjuures kohus sellesse plaani sekkuda ei saa. Kriminaalhoolduse ajal peab alaealine võtma osa töö- ja sotsiaalprogrammidest, mis aitavad kaasa alaealise resotsialiseerumisele.¹⁰¹

2.6.3. Holland

Alaealiste karistamisel on Hollandis alati suurt rõhku pandud süüteo toimepanija isikule. Toimepandud kuritegu on oluline, kuid kaasuse lahendamisel on olulisemad järgnevad faktorid: süüteo toimepanija isik ja tema eelnev käitumine; süü suurus, mida saab talle omistada sõltuvalt tema psüühilisest ja moraalsest arengust, vanus ning muud psühholoogilised probleemid, mis võisid tekkida teo toimepanemise ajal. Kõiki neid faktoreid arvesse võttes, võidakse alaealise teole reageerida hoopis tsiviil- mitte kriminaalkohtu kaudu. Kui teole otsustatakse reageerida siiski kriminaalkohtu kaudu, siis põhiline printsiip alaealiste karistusseaduse kohaselt on individuaalne ennetamine. See tähendab, et peamine eesmärk on muuta alaealise edaspidist käitumist. Sinna juurde kuulub ka põhimõte, et reageerida tuleb ainult siis, kui see on vajalik, reaktsioon ei tohi muuta olukorda hullemaks ning kindlasti ei tohi kedagi karistada lihtsalt karistamise pärast. Selline lähenemine on tuntud ka kui minimaalse sekkumise strateegia: mitte igat kuritegu ei menetleta läbi kriminaalkohtu, mitte

¹⁰¹ T. Lappi-Seppälä. Finland – Juvenile Justice Systems in Europe. Current Situation and Reform Developments. Vol 1. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg 2011, lk 436-443.

iga kaasus ei jõua kohtusse ning süüdimõistva otsusega ei käi alati kaasas kõige karmim karistus.¹⁰²

Hollandis on alaealine süüvõimeline kui ta on 12-18 aastat vana. 12-16 aastastele kohaldub alaealiste karistusseadus. 16-18 aastastele kohaldab seadus printsiiabis, kuid alaealiste kohus võib neile kohaldada ka täiskasvanutele suunatud karistusseadust, kui ta leiab, et see on vajalik tulenevalt kuriteo iseloomust, toimepanija isikust või muudest kuriteo asjaoludest. Samadel põhjustel võib mõningatel juhtudel 18-21 aastastele kohalduda alaealistele õigusrikkujatele suunatud karistusseadus.¹⁰³ Alaealistele õigusrikkujatele mõistetakse karistuseks vangistust ainult raskete kuritegude puhul s.o kuriteod, mille eest võib mõista karistuseks üle 4 aasta vangistust (täiskasvanute puhul). Alaealistele, kes on teo toimepanemise ajal nooremad kui 16 aastat, saab vangistust mõista maksimaalselt üheks aastaks. 16-18 aastastele on võimalik mõista vangistust kuni kaheks aastaks.¹⁰⁴

Alaealiste õigusrikkujatega tegelevad õiguskaitseorganitena politsei, prokuratuur ning kohus. Politseil on võimalik alaealise poolt toimepandud süüteo reageerida neljal viisil. Esiteks, nad võivad loobuda edasistest kriminaalõiguslikest toimingutest ja suunata asja edasi teistele alaealistele mõeldud tugiteenustele. Nad võivad teha isikule hoiatuse või noomituse. Vandalismi ja väikeste varavastaste süütegude puhul nagu poevargused, võivad nad isiku edasi suunata Halt programmi, kus alaealised saavad teha kuni 20 tundi ühiskondlikku tööd või muid kahju hüvitavaid tegevusi.¹⁰⁵

Halt programm pakub 12-18 aastastele õigusrikkujatele võimaluse aru saada kahjust, mis nad oma teoga tekitasid ning seejärel see kahju kannatanule hüvitada või heastada oma tegu muul moel. See saavutatakse läbi vestluste, ühiskondliku töö või läbi muude ülesannete ja kui asjakohane, siis ka kannatanu ees vabandades. Programmi mõte on, et kui alaealine saab aru oma teo tagajärgedest ning nende käitumisele pakutakse erinevaid alternatiive, siis see ennetab edaspidist süüteo toimepanemist. Algselt pakuti Halt programmi vaid nendele, kes olid eelnevalt karistamata, kuid nüüd pakutakse programmi ka neile, keda on varasemalt ühe korra

¹⁰² P.H. van der Laan. Just Desert and Welfare: Juvenile Justice in the Netherlands. – International Handbook of Juvenile Justice. New York: Springer 2008, lk 153.

¹⁰³ P.J.P. Tak. The Dutch criminal justice system. Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2008, lk 70.

¹⁰⁴ B. Boev. The Juvenile Justice System in the Netherlands. Sine loco, sine anno, lk 7. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://issuu.com/bghelsinki/docs/2002juvjusticeholland-1-13.03.2016>.

¹⁰⁵ P.H. van der Laan, lk 153.

karistatud. Hollandis läbiviidud uuringu kohaselt töötab programm kõige efektiivsemalt nende alaealiste puhul, kes panid teo toime grupis. Samuti ka nende puhul, kes olid nõus kannatanu ees vabandama. Teiste alaealiste õigusrikkujate puhul oli retsidiivsusnäitajad samad kui kriminaalkaristuse saanud alaealiste puhul.¹⁰⁶

Viimase meetmena annab politsei juhtumi edasi prokurörile. Ühiskondlik töö ja muul moel kahju hüvitamine on kõige populaarsem meede väiksemate rikkumiste puhul. Juhtumite puhul, mis jõuavad prokuröri kätte, kasutatakse väga palju kohtuväliseid kokkuleppeid, mille raames lepatakse kokku alternatiivsetes sanktsioonides (ühiskondlik töö, osalemine erinevates sotsiaalprogrammides jne). Süüdistus esitatakse väga väiksele osale õigusrikkujatest. Alternatiivseid sanktsioone mõistab ka kohus kõige sagedamini. Alternatiivseid sanktsioone hakati alaealiste puhul kasutama 1980-ndatel, enne seda mõisteti alaealistele karistuseks põhiliselt trahve. Sellest praktikast on Holland nüüdseks loobunud.¹⁰⁷ Autor usub, et see on kindlasti õige samm, kuna arvestades, et enamikel alaealistel puudub iseseisev sissetulek, siis rahalise karistuse mõistmine või trahvi määramine paneb isiku majanduslikult raskesse olukorda. Majanduslikult raske olukord takistab alaealisel ühiskonda tagasi integreeruda ja võib viia ta tagasi kuritegelikule teele.

2.6.4. Rootsi

Alates 20-ndast sajandist on Rootsis jõutud seisukohale, et alaealiste karistamine peab olema eraldi täiskasvanute karistamisest. 1902. aastast alates jõustusid mitmed seadused, mis toetasid seda mõtteviisi. Vangistuse asemel hakati 15-17 aastaseid alaealisi paigutama kinnistesse lasteasutustesse, nõ sundravile. 1935. aastal laiendati Rootsi lastekaitseadust ning sinna lisati ka 18-21 aastased noored. Samaaegselt loodi ka noortele õigusrikkujatele mõeldud vanglad nende noorte jaoks, keda ei saanud aidata sotsiaalhoolekande raames. Vangistuses viibimise aega kindlaks ei määratud, vaid seda vaadati selle järgi, kuidas isik vangistuses käitus ja mis olid tema vajadused. Seega ei võetud vangistuse pikkuse määramisel arvesse tegu, mille isik toime pani.¹⁰⁸

¹⁰⁶ H.B. Ferwerda., I.M.G.G. van Leiden., N.A.M. Arts jt. Halt: Het Alternatief? De effecten van Halt beschreven. Haag: WODC 2006, lk 103.

¹⁰⁷ P.H. van der Laan., lk 154-156.

¹⁰⁸ F. Estrada., J. Sarnecki. Keeping the Balance Between Humanism and Penal Punitivism: Recent Trends in Juvenile Delinquency and Juvenile Justice in Sweden. International Handbook of Juvenile Justice. New York: Springer 2008, lk 474-475.

1965. aastal võeti vastu uus karistusseadus, mis toetas mõtteviisi, et reaktsioon alaealiste kuritegevusele peaks olema ravi ning lähtutakse iga isiku individuaalsetest vajadustest. Noortevanglad olid siiani mõeldud nendele noortele, kes panid toime süüteo, mille karistuseks oli seaduses märgitud vangistus. Noortevanglasse mõistetud õigusrikkujad pidi olema 18-20 aastased, ainult väga äärmistel juhtudel olid nad alla 18 aastased või 21-23 aastased. Vangistuse pikkus oli ka sel ajal täpsustamata. 15-17aastaste alaealiste puhul oli eesmärk suunata nad sotsiaalhoolekande süsteemi ning hoida neid eemal justiitssüsteemist.

1960. aastate lõpus hakati kahtlema, kas sunniga inimeste kinnisesse asutusse paigutamine on õige meede. Usuti, et positiivseid tulemusi saab saavutada vaid, siis kui isikut läbi ravi motiveerida. Motivatsioon pidi olema kõrgem, kui inimene ei viibi kinnises asutuses. 70-ndatel prooviti iga hinnaga vältida isikute paigutamist sundravile ning 80-ndatel kaotati noortevanglad. Alates 1989. aastast ei sõltunud ühiskonnapoolne sekkumine enam sellest, millised olid isiku individuaalsed vajadused, vaid tagajärjed alaealise teole määras hoopis see, millise raskusastmega oli toimepandud kuritegu. 1993. aastal loodi riiklik sotsiaalhoolekande asutus (*National Board for Institutional Care*, edaspidi SiS), kes kuni tänapäevani tegeleb Rootsis alaealistest õigusrikkujatega, kes on määratud elama kinnises hoolekandeaustusse. Hoolekande pikkus sõltub sellest, kui tõsine oli toimepandud kuritegu, kuid see ei ole lühem kui 14 päeva ja pikem kui 4 aastat. See tähendab, et vangistuse asemel määrab kohus alla 18-aastase isiku elama hoolekandeaustusse.¹⁰⁹ Põhimõte on hoida alaealisi eemal kohtusüsteemist ning vastavalt vajadusele aidata last vangistuse asemel läbi hoolekandeaustusse.¹¹⁰

Rootsis on süüvõimelised alaealised, kes on vähemalt 15 aastat vanad. Varasemalt mõisteti alaealise all 15-21aastaseid, kuid vanusepiiri langetati 18 aasta peale. Sellegipoolest on 18-20 aastastele noortele karistuste mõistmisel mõningad erisused.¹¹¹ Rootsi karistusseaduse peatükk 30 § 5 ütleb, et kui süütegu on toime pandud alla 18-aastase isiku poolt, siis võivad kohtud mõista karistuseks vangistust vaid sel juhul, kui selle jaoks on erandlikud põhjused. Sama paragrahvi teine lause ütleb, et kui süüteo paneb toime 18-20aastane isik, siis võib vangistust

¹⁰⁹ F. Estrada., J. Sarnecki, lk 475-476.

¹¹⁰ C.G. Janson. Youth Justice in Sweden. Crime and Justice, Vol 31. Chicago: The University of Chicago Press 2004, lk 292. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.jstor.org.ezproxy.utlib.ee/stable/3488351> 13.04.2016.

¹¹¹ E. Axelsson. Young offenders and juvenile justice on Sweden. Riksdag Research Service. Stockholm 2010, lk 3.

mõista vaid juhul, kui toimepandud kuriteo karistusmäär või muid erandlikke asjaolusid arvestades, on see õigustatud. Peatükk 31 § 1 sätestab erisused alla 21-aastasele isikule. Nimelt, kui alla 21-aastane isik on toime pannud süüteo ja talle saab pakkuda abi läbi sotsiaalteenuste, siis võib kohus anda juhtumi üle sotsiaalhoolekandele, kes valmistab ette plaani isikule määratavatest teenustest. Selline sekkumine on lubatud vaid juhul, kui sotsiaalteenuste kombineerimine trahvi või mõne noorteprogrammiga, on piisav meede arvestades toimepandud teo iseloomu ja isiku eelnevat karistatust.

Alaealise kokkupuutel politseiga, kui alaealine on pannud toime pisikuriteo, siis jääb politseile valik kas menetlus lõpetada või alustamata jätta. Juhul kui üks valikutest on sobilik, et lõpetada alaealise ebasobiv käitumine, siis ei jää ka sellekohast märget lapsele karistusregistrisse. Politseil on samuti õigus suunata laps on tegu heastama ning kui alaealine on sellega nõus ja tehtud kahju heastab, siis ei jää sellest samuti märget registrisse. Kui tegemist on keerulisema juhtumiga, siis peab politsei kaasama ka prokurööri, kes hakkab menetlust juhtima. Prokurör vastutab ka selliste otsuste vastuvõtmise üle, mis puudutavad alaealise vahistamist või kinnipidamist. Kumbki meede ei ole väga tihti rakendatav, kuna alaealise isiku vahistamine või kinnipidamine saab toimuda vaid erandlikel juhtudel.¹¹²

Lisaks nendele küsimustel, peab prokurör otsustama, kuidas alustatud menetlust jätkata. Ta võib menetluse lõpetada, kui selgub, et teol, mis toime pandi ei ole kuriteo tunnuseid või kui pole piisavalt tõendeid menetluse jätkamiseks. Teise variandina võib ta süüdistusest loobuda, mis jätab ka märke karistusregistrisse. Kolmanda võimalusena saab prokurör määrata alaealisele ise karistuse. Seda vaid juhul kui tegemist on kergemat liiki kuriteoga ja isik tunnistab oma süü. Samuti peab kahtlusalune nõustuma prokurööri poolt mõistetava sanktsiooniga. Karistuse näol on tegemist rahalise karistusega, mida mõistetakse päevamäärades, st et mõistetud päevade arv sõltub kuriteo raskusest ning päevamäär suurus kahtlustatava majanduslikust seisust. Viimase meetmena on prokuröril võimalik esitada alaealisele süüdistus toimepandud teo eest ning sel juhul otsustab alaealise karistamise üle kohus.¹¹³

¹¹² F. Estrada., J. Sarnecki, lk 487-491.

¹¹³ F. Estrada., J. Sarnecki, lk 487-491.

3. Alaealiste õigusrikkujate karistamine Eestis aastatel 2014-2015

Justiitsministeeriumi andmetel, lastest, kelle suhtes tehti 2014. aastal lõplik menetlusotsus, saadeti kohtusse viiendik: 36 % süüdistusakti alusel, 64% kokkuleppena ja 1% psühhiaatrilise sundravi kohaldamiseks kriminaalasja kohtusse saatmise määrusega. 2014. aastal jõustunud lahendite järgi mõisteti kuritegude toimepanemises süüdi ligi 240 kordumatut alaealist, neist 10 suhtes jõustus aastas kaks süüdimõistvat kohtuotsust.

2015. aastal prokuratuuri poolt või loal alaealiste asjus tehtud lõplikest menetlusotsustest moodustasid enamiku (76%) kriminaalmenetluse lõpetamised ja veidi vähem kui neljandiku (24%) kohtusse saatmised. Jättes kõrvale kriminaalmenetluse aluse puudumise tõttu lõpetatud menetlused, siis lõpetati pooled menetlused kriminaalasja materjalide alaealiste komisjonile üleandmisega. Kohtusse saatis prokuratuur 2015. aastal ligi 260 alaealise kriminaalasja. 2015. aastal registreeriti 1428 laste poolt toime pandud kuritegu. Võrreldes 2014. aastaga oli neid 86 võrra (6%) rohkem, võrreldes 2005. aastaga on alaealiste kuritegude arv kolm korda vähenenud.¹¹⁴

Käesolevas peatükis annab autor ülevaate, milline oli alaealiste õigusrikkujate karistuspraktika aastatel 2014-2015. Karistuspraktika analüüsi läbiviimiseks valis autor välja levinumad süüteod (edaspidi valim), mida alaealised õigusrikkujad toime panid, milleks on:

- Vargus (KarS § 199)
- Kehaline väärkohtlemine (KarS § 121)
- Avaliku korra raske rikkumine (KarS § 263)
- Sissetungimine (KarS § 266)
- Asja omavoliline kasutamine (KarS § 215)
- Narkootilise aine suures koguses käitlemine (KarS § 184)

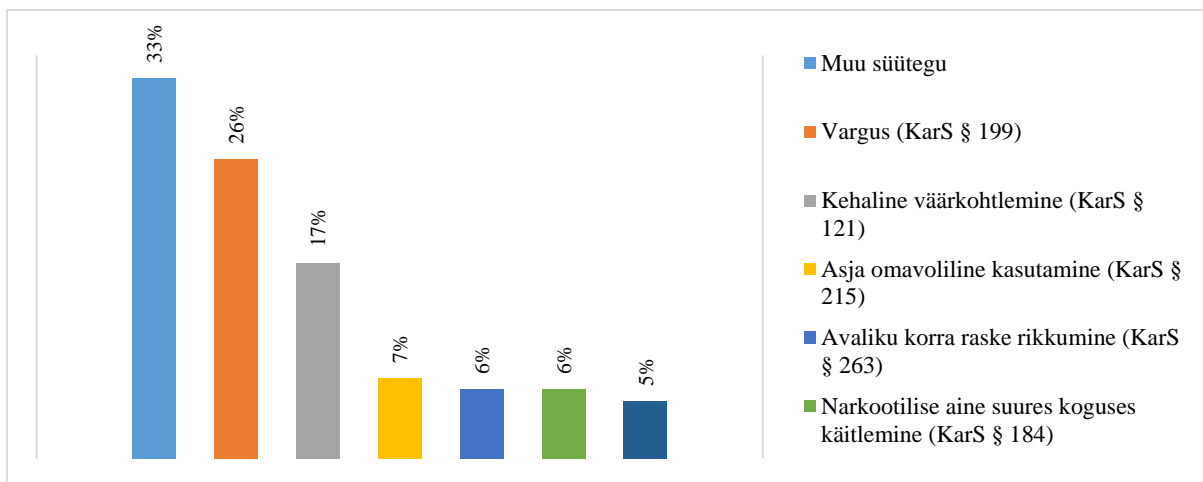
Antud süütegude puhul analüüsis autor, milliseid põhi- ja alternatiivkaristusi kohtud mõistsid ning millised olid piirkondlikud erinevused karistuste mõistmisel. Teiseks, kas alaealise õigusrikkuja eelnev karistatus omas mõju alaealisele uue karistuse mõistmisel. Samuti

¹¹⁴ T. Kõiv., K. Tamm. Alaealiste kuritegevus. – Kuritegevus Eestis 2015. Tallinn: Justiitsministeerium 2015, lk 17. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/kuritegevus_eestis_2015.pdf 14.04.2016.

analüüsis autor lähemalt, milline on kohtupraktika KarS § 87 kohaldamisel ning viimaseks, milline on kohtupraktika menetluskulude osas.

3.1. Alaealistele määratud põhi- ja alternatiivkaristused

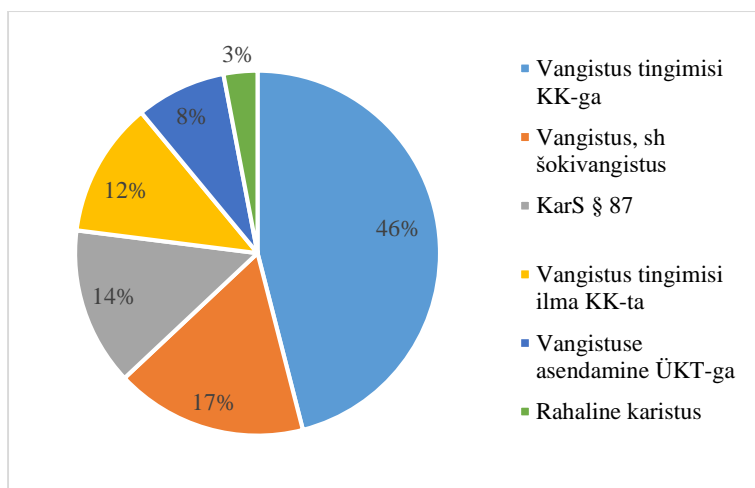
2014.-2015.a jõudis kohtusse 492 alaealistega seotud juhtumit ning nende juhtumite peale kokku pandi toime 835 kuritegu.¹¹⁵ 95% kuritegude toimepanijatest olid mehed ning 5% naised. Kuritegusid pandi üle pooltel juhtudel (57%) toime grupis. Valimisse kuulus 492-st alaealistega seotud juhtumist 417. Jooniselt 1 nähtub, et valimisse kuulunud süüteod moodustasid 67% kõikidest toimepandud kuritegudest. Kõige enam mõisteti alaealisi süüdi varguse (26%) ja kehalise väärkohtlemise eest (17%).

Joonis 1. Alaealiste poolt toimepandud süüteod liigiti

46% juhtudest vabastati alaealine õigusrikkuja tingimisi talle mõistetud karistusest ja allutati käitumiskontrollile. Tingimisi vabastamisele järgnes reaalse vangistuse, sh ka šokivangistuse mõistmine (17%). Kõige vähem mõisteti karistuseks rahalist karistust (vt joonis 2).

¹¹⁵ Üks alaealine võis olla mõistatud süüdi mitme eri liiki kuriteo sooritamise eest

Joonis 2. Alaealistele mõistetud karistused

Reaalset vangistust mõisteti keskmiselt 397 päeva ehk umbes 1 aasta ja 1 kuu. Vangistuse määr on oluliselt langenud, arvestades, et 2003.-2006. aastal alaealistele mõistetud reaalse vangistuse määr oli 1142 päeva ehk 3 aastat.¹¹⁶ Šokivangistuse, mida mõisteti 4 %-l juhtudest, määr oli keskmiselt 151 päeva ehk 5 kuud. Alates 01.01.2015 jõustus karistusseadustiku muudatus, millega kehtestati piirang kuriteo toimepanemise ajal alaealisele isikule osaliselt ärakantava vangistuse (šokivangistuse) pikkuse määramiseks. Muudatuse kohaselt võib maksimaalne alaealisele mõistetav šokivangistuse pikkus olla 30 päeva.¹¹⁷ Üldkasulikku tööd määrati keskmiselt 496 tundi. Kui vangistuse määr on langenud, siis üldkasuliku töö määr on tõusnud. 2003.-2006. aastal oli üldkasuliku töö keskmine määr 178 tundi. Rahalise karistuse suurus oli keskmiselt 349 eurot.

Võrreldes varasemaga on alaealiste toime pandud kuritegude rühmade struktuur muutunud. Varavastased kuriteod on ka varasemalt olnud ülekaalus, kuid teise suure grupi moodustasid avaliku korra vastu suunatud kuriteod. 2003.-2006. aastate kohta tehtud kohtupraktika analüüsi järgi moodustasid varavastased süüteod 58 % ning avaliku korra vastu suunatud süüteod 44% juhtumitest.¹¹⁸ Alates 2008. aastast on teise suurema rühmana registreeritud isikuvastaseid

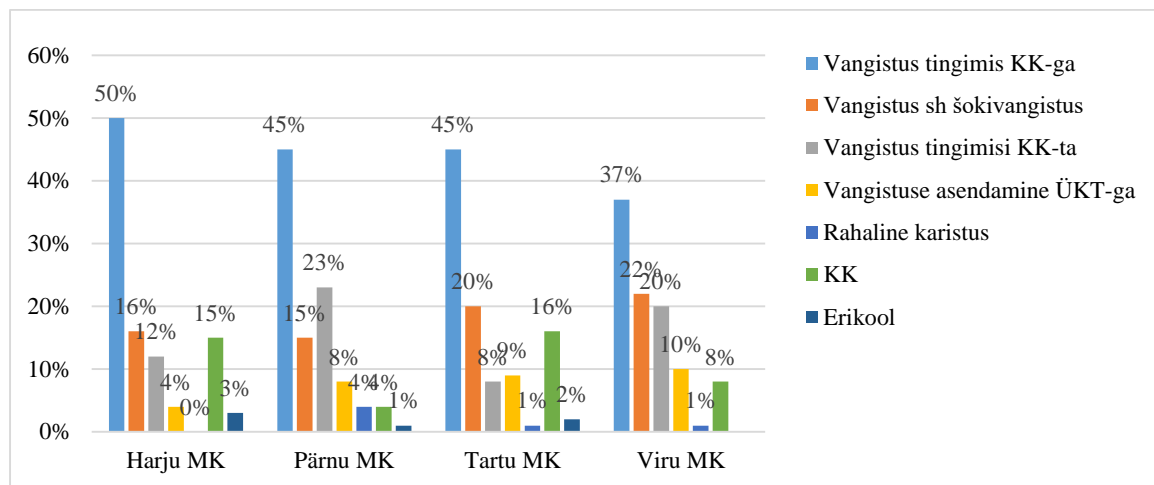
¹¹⁶ A. Markina., A. Märtson, lk 25.

¹¹⁷Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Karistusseadustiku ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus, seletuskiri. 2013, lk 20. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/karistusseadustiku_ja_sellega_seonduvalt_teiste_seaduste_muutmise_seaduse_seletuskiri.pdf 13.04.2016.

¹¹⁸ A. Markina., A. Märtson, lk 22.

kuritegusid ning 2015. aastal registreeriti vara- ja isikuvastaseid kuritegusid peaaegu võrdselt.¹¹⁹

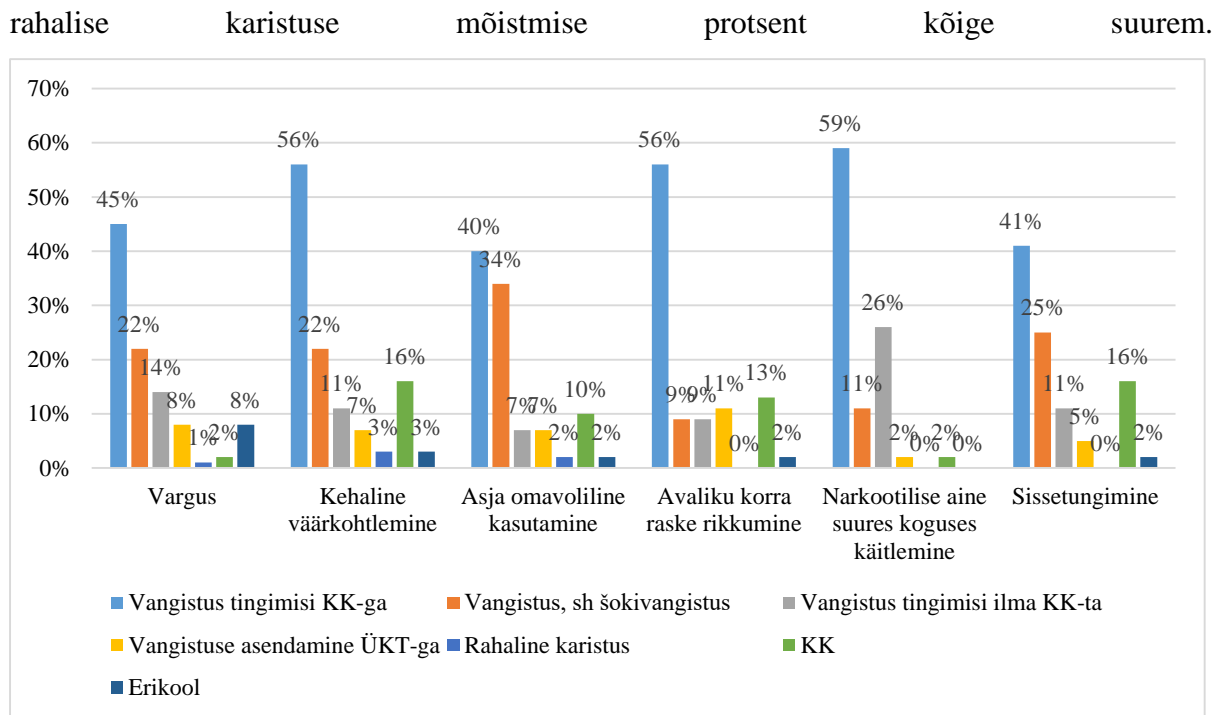
Kohtute lõikes mõisteti alaealistele karistuseks reaalset vangistust kõige rohkem Viru MK-s (22%) ning kõige vähem Pärnu MK-s (15%). Positiivselt paistsid silma Tartu MK ja Harju MK, kus võrreldes teiste kohtutega vabastati kõige enam alaealisi karistusest ja kohaldati mõjutusvahendeid, st käitumiskontrolli ning erikooli paigutamist, kokku 18% kõikidest mõistetud karistustest.

Joonis 3. Alaealistele mõistetud karistused kohtute lõikes

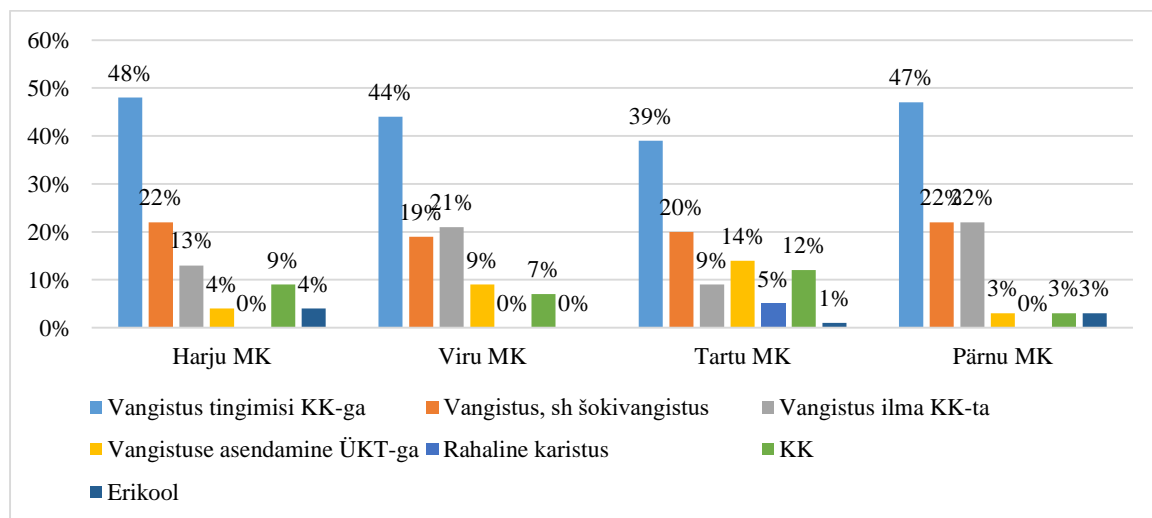
Jooniselt 4 on näha, kui suurel määral mõisteti põhi- ja alternatiivkaristusi valimisse kuulunud süütegude toimepanemise eest. Pannes toime asja omavolilise kasutamise, mõisteti karistuseks reaalset vangistust 34 protsendil juhtudest. Käitumiskontrolli kui mõjutusvahendit kohaldati 16 %-l juhtudest nii kehalise väärkohtlemise kui ka sissetungimise puhul. Varguse toimepanemisel paigutati erikooli 8% teo toimepannud alaealistest. Narkootilise aine suures koguses käitlemisel oli alternatiivsete karistuste mõistmise protsent väga väike (4 %), kuid 26 %-l juhtudest vabastati isik tingimisi vangistusest ilma käitumiskontrollita. Teiste süütegude puhul tingimisi vangistusest vabastamist ilma käitumiskontrollita nii sagedastel juhtudel ei kohaldata. Avaliku korra raskel rikkumisel asendati vangistus üldkasuliku tööga 11 %-l juhtudest. Rahalist karistust mõisteti karistuseks väga harva, kehalise väärkohtlemise puhul oli

¹¹⁹ T. Kõiv., K. Tamm, lk 19.

Joonis 4. Karistuse mõistmine süütegude lõikes

Ülal mainitult, pandi valimisse kuulunud süütegudest kõige enam toime vargusi. Kuna teiste süütegude osakaal oli madalam, analüüsis autor kohtute lõikes vaid varguse toimepanemise eest mõistetud karistusi. Kõikides kohtutes vabastati enamikel juhtudel alaealine karistusest ja allutati käitumiskontrollile. Reaalset vangistus, sh šokivangistust mõisteti kõige rohkem Harju ja Pärnu MK-s. 27% Tartu MK-s mõistetud karistustest moodustasid KarS § 87 alusel kohaldatavad mõjutusvahendid. Mainitud mõjutusvahendeid mõisteti kõige vähem Pärnu MK-s (9%).

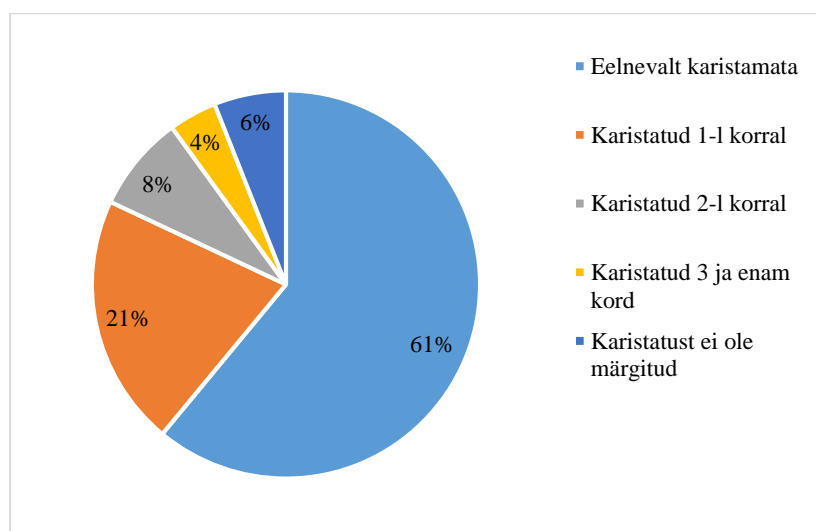

Joonis 5. Varguste eest mõistetud põhi- ja alternatiivkaristused kohtute lõikes

3.2. Eelnev karistus

Töö ühe eesmärgina on autor võtnud uurida, kas ja milline mõju on alaealisele eelnevalt mõistetud karistusel uue karistuse mõistmisel. Andmed eelneva karistuse kohta on saadud kohtuotsustest. Kahjuks ei ole igas otsuses alati kõik andmed välja toodud, vaid pigem on märgitud andmed eelnevate kriminaalkaristuste kohta. Info väärtegade kohta on äärmiselt kaootiline ning seetõttu analüüsis autor vaid eelneva kriminaalkaristuse mõju uuele karistusele.

Valimisse kuulunud alaealistest olid 61 % kriminaalkorras karistamata ning 33% kriminaalkorras karistatud, 6 %-l juhtudest ei olnud eelnevat karistust märgitud. 21 % alaealistest olid karistatud ühel korral, 8 % kahel korral, 3% kolmel korral ning 1% alaealistest oli karistatud neljal või enamal korral (vt. joonis 6).

Joonis 6. Alaealiste eelnev karistus

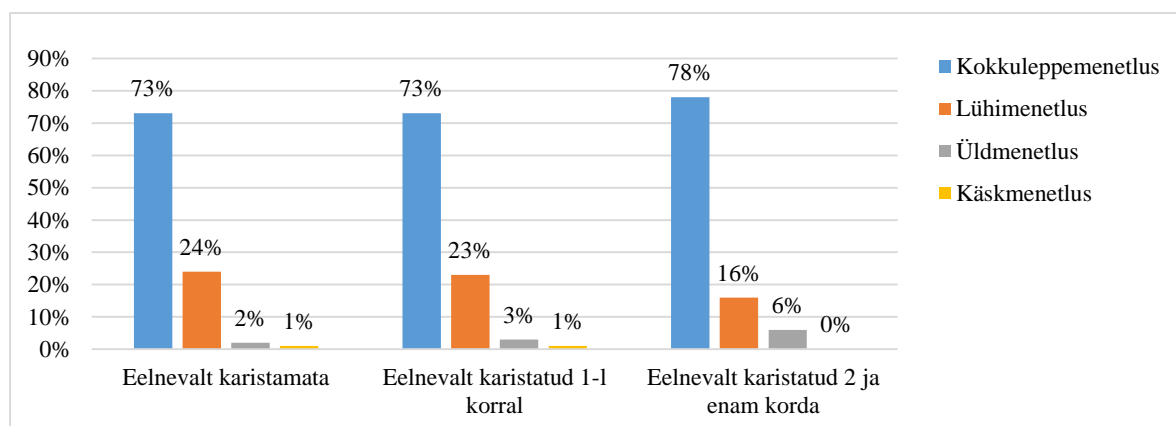
Menetlusliigiti rakendati kokku nii eelnevalt karistamata kui ka karistatud alaealiste puhul üle pooltel juhtudel kokkuleppemenetlust. Eelnevalt karistamata ning ühe korra karistatud alaealiste puhul rakendati kokkuleppemenetlust 73 %-l juhtudest ning eelnevalt 2 või enam korda karistatud alaealiste puhul 78 %-l juhtudest (vt. joonis 7). Kokku kohaldati eelnevalt karistatud alaealistele kokkuleppemenetlust 74 %. Asjaolu, et eelnevalt karistatud alaealistele kohaldati kokkuleppemenetlust nii suures osas juhtumitest, tuli autorile üllatusena. Analüüsi kohaselt, mis tehti 2003-2006. aastal alaealistele määratud karistuste kohta, olid kokkuleppemenetluse kohaldamise määrad karistatud ja karistamata alaealistele oluliselt

erinevad. Varem karistamata alaealiste puhul kohaldati kokkuleppemenetlust 50 %-l juhtudest ning varem karistatute puhul oli see määr 39 %, seega on kokkuleppemenetluse kasutamise määr arvestatavalt tõusnud ja teiste menetlusliikide kasutamine vähenenud.

Autori poolt püsitatud hüpotees: kokkuleppemenetluste rakendamise määr on kõrgem alaealiste puhul, kes on varasemalt kriminaalkorras karistamata, kinnitust ei leidnud. Kokkuleppemenetluste rakendamise arv oli nii eelnevalt karistamata kui ka karistatud alaealiste osas kõrge ning kõige kõrgem oli see alaealiste puhul, kes oli karistatud 2 või enam korda.

Põhjus kokkuleppemenetluse nii suures osas kasutamine nii eelnevalt karistamata kui ka karistatud alaealiste puhul võib olla, et kokkuleppemenetlust peetakse efektiivsemaks ja kiiremaks, samuti vähem kulukamaks. Autori hinnangul on ka prokuröridel suurem huvi asju kokkuleppega lahendada, eelkõige just aja kokkuhoiu mõttes, arvestades, et näiteks üldmenetlusele vaidlema minnes on protsessi pikkus oluliselt pikem. Kaitsjad saavad kokkuleppemenetlust kliendi jaoks atraktiivseks muuta samuti aja kokkuhoiu argumendiga ning ka väiksemate menetluskuludega.

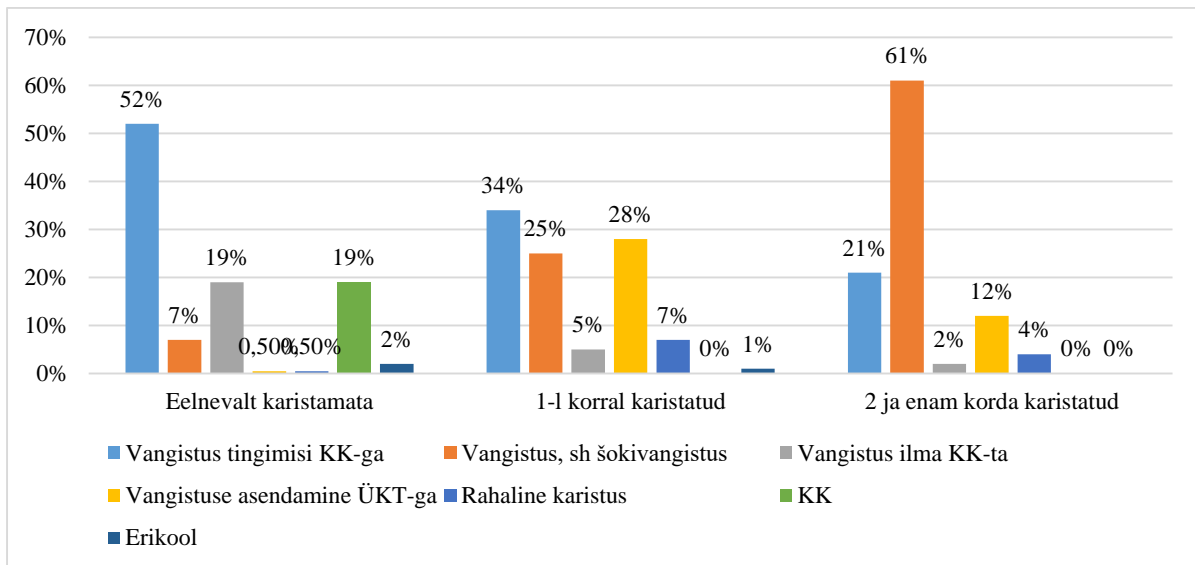
Jooniselt 7 nähtub, et lühimenetlusi rakendatakse rohkem eelnevalt karistamata (24%) ja ühel korra karistatud alaealistele (23%). Vastupidine oli lugu üldmenetlusega, mida rakendati kõige enam just nende alaealiste puhul, keda oli eelnevalt karistatud 2 ja enam korda (6%).

Joonis 7. Menetlusliikide rakendamine protsentuaalselt

Karistuste mõistmisel vabastatakse eelnevalt karistamata alaealine üle pooltel juhtudel tingimisi vangistusest ning allutatakse ta käitumiskontrollile. Ühel korral kriminaalkorras karistatute puhul tehakse seda 34 %-l juhtudest, 2 korda ja rohkem karistatutel 19 %-l juhtudest. Kuna alaealisi, keda oli eelnevalt karistatud 3 ja enam korda, oli väga vähe, siis autor seda gruppi eraldi ei analüüsinud, vaid liitis nad 2 ja enam korda karistatute grupi juurde. Reaalset

vangistust, sh šokivangistust mõisteti eelnevalt karistamata alaealistele vaid 7%, kuid määr mitmekordistus kui karistus mõisteti eelnevalt ühe korra karistatutele (25%) ning väga suur hüpe toimus nende puhul, keda oli karistatud 2 ja enam korda. Nendele mõisteti karistuseks reaalset vangistust 61 %-l kordadest. Alternatiivkaristustest kohaldati käitumiskontrolli ja erikooli enamasti eelnevalt karistamata alaealistele, kokku 21 %. Alaealiste puhul, keda oli karistatud ühel korral, asendati 25 % kordadest vangistus üldkasuliku tööga. Rahalist karistust mõisteti kõige enam 1-l korral kriminaalkorras karistatutele, kokku 7% (vt joonis 8).

Joonis 8. Eelnevalt karistamata ja karistatud alaealistele mõistetud põhi- ja alternatiivkaristused

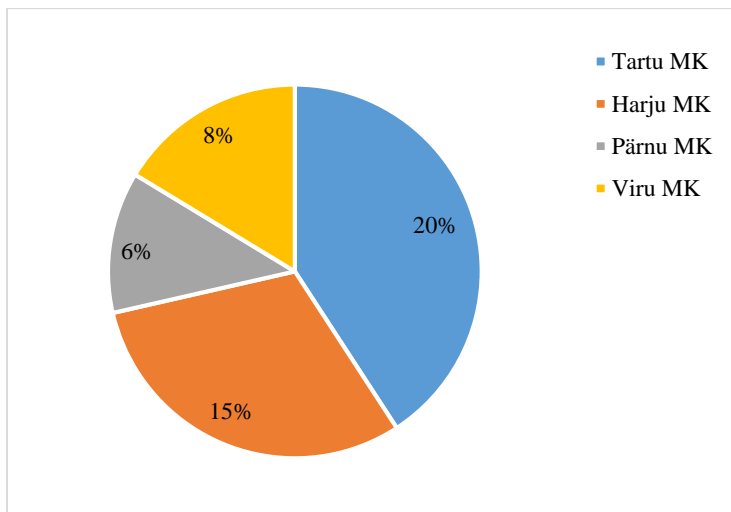
Autori püstitas hüpoteesi: varem kriminaalkorras karistamata alaealiste karistuste määr erineb oluliselt varem kriminaalkorras karistatud alaealiste määrast. Hüpotees leidis kinnitust järgnevate karistusliikide puhul: vangistusest tingimisi vabastamine allutamise ja käitumiskontrollile, vangistus, vangistusest tingimisi vabastamine, rahaline karistus, vangistuse asendamine ÜKT-ga ning käitumiskontroll. Hüpotees ei leidnud kinnitust erikooli suunamise puhul.

3.3.KarS § 87 kohaldamine

KarS § 87 kohaselt võib kohus, arvestades neljateist- kuni kaheksateistaastase isiku kõlbelise ja vaimse arengu taset ning tema võimet oma teo keelatuselt aru saada või oma käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtida, alaealise karistusest vabastada ja kohaldada talle mõjutusvahendeid. Mõjutusvahenditeks on hoiatus, allutamine käitumiskontrollile,

noortekodusse paigutamine, kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste kooli paigutamine ning sotsiaalprogrammi suunamine. Kriminaalmenetlusseadustiku (edaspidi KrMS) § 306 sätestab küsimused, mis kohus peab lahendama kohtuotsuse tegemisel. Paragrahvi lõike 1 punkti 8 järgi peab kohus otsustama, kas alaealist süüdistatavat tuleb toimepandud kuriteo eest karistada või tuleb talle kohaldada mittekariistuslikku mõjutusvahendit. KrMS § 308 kohaselt kui kohus jõuab kriminaalasja arutamise tulemusena järeldusele, et alaealist isikut saab mõjutada karistust kohaldamata, võib kohus kohtuotsuse tegemisel süüdimõistetu karistusest KarS 87 alusel vabastada ja kohaldada mõjutusvahendeid. KarS § 87 mõjutusvahendeid saab lastele kohaldada nii väärtegude kui kuritegude puhul.

Aastastel 2014-2015 kohaldati alaealistele KarS § 87 alusel karistusest vabastamisel mõjutusvahendeid 69-le alaealisele, mis on 14 % kõikidest juhtudest. Karistusest vabastatud alaealised olid üldjuhul eelnevalt kriminaalkorras karistamata (va paar juhtumit). Seadus võimaldab kohaldada alaealistele viit erinevat mõjutusvahendit, kuid praktikas kohaldati vaid kaht – käitumiskontroll ja erikooli paigutamine. Erikooli paigutati 2 % lastest ning käitumiskontrollile allutati 12 %. Jooniselt 9 nähtub, et kohtute lõikes vabastati alaealisi karistusest ja kohaldati mõjutusvahendeid kõige rohkem Tartu MK-s (20 %) ning kõige vähem Pärnu MK-s (6%).

Joonis 9. Alaealistele mõjutusvahendite kohaldamine kohtute lõikes

Menetlusliigiti rakendati KarS § 87 puhul enamikel juhtudel kokkuleppemenetlus (83 %) ning ülejäänud juhtudel lühimenetlust (18%).

Eelnevas peatükis käsitletud rahvusvahelisi dokumente ja ka teiste riikide praktikat arvesse võttes, samuti eripreventsioonist lähtudes, peaks alaealiste karistamisel olema suund mitte karistamisel vaid alaealise mõjutamisel selliselt, et ta uusi süütegusid enam toime ei pane. Kasutama peaks seega pigem alternatiivseid meetmeid nagu KarS §-s 87 kirja pandud mõjutusvahendid. Käesoleva analüüsi kohaselt kohaldatakse mõjutusvahendeid KarS § 87 alusel pigem harvadel juhtudel. Osalt on see arusaadav, kuna nendel juhtudel, mil asi lõpuks kohtusse jõuab, on tõenäoliselt juba eelnevalt kaalutud mõjutusvahendite kohaldamist kas läbi alaealiste komisjoni või siis kaalutud menetluse lõpetamist oportuuniteediga, mis annab samuti aluse mõningate mõjutusvahendite kohaldamiseks. Küll aga peaksid kohtud KarS § 87 alusel karistusest vabastamist siiski kaaluma. Hetkel on keeruline öelda, kas kohtud seda ka tõepoolest teevad, arvestades, et kirjalikku põhjendamiskohustust KarS § 87 kohaldamata jätmise kohta neil ei ole.¹²⁰

Autori hinnangul võiks KarS § 87 olla peamine reageerimisviis alaealistele kohtumenetluses, see tähendab, et alaealisele karistuse mõistmisel peaks esmalt kaaluma, kas on võimalik alaealine karistusest vabastada ja kohaldada talle mõjutusvahendeid. Kui karistusest vabastamine ei ole kohane, siis see peaks olema põhjendatud ja olema märgitud ka kohtuotsuses. Seega oleks oluline, et ka seadusesse oleks sisse viidud muudatus kirjaliku põhjendamiskohustuse kohta.

KarS § 87 juures on problemaatiline ka asjaolu, et tegemist peaks olema mittekaristusliku meetmega, kuid KarS § 87 kandmine karistusregistrisse viitab selle karistuslikule iseloomule.¹²¹ Karistusregistri seaduse (edaspidi KarRS) § 24 lg 2 p 2 kohaselt kustutatakse andmed registrist, kui mõjutusvahendi kohaldamise lõpetamisest on möödunud üks aasta. Võrdluseks kustuvad ka näiteks väärteo eest mõistetud karistused ühe aasta jooksul. Seega tekib küsimus, et kui KarS § 87 näol on tegemist sisuliselt mittekaristusliku mõjutusvahendiga, siis mis põhjusel kantakse andmed mõjutusvahendi kohaldamise kohta karistusregistrisse.

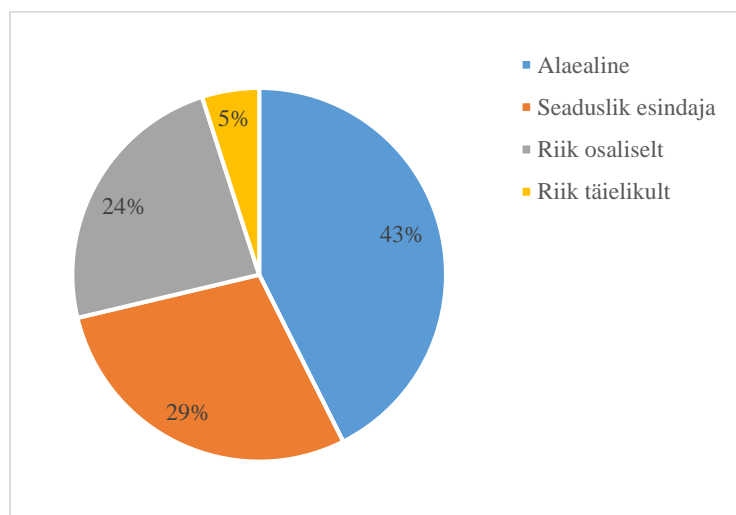
¹²⁰ K. Tamm. Karistusest vabastamine ja mõjutusvahendite (KarS § 87) kohaldamine. (Käsikiri Justiitsministeeriumis).

¹²¹ K. Tamm. *Ibid.*

3.4. Menetluskulud

KrMS § 45 lg 2 p1 kohaselt on kaitsja osavõtt kogu kriminaalmenetlusest kohustuslik, kui isik on kuriteo või õigusvastase teo pannud toime alaealisena. KrMS § 180 lg 1 sätestab, et süüdimõistva kohtuotsuse korral hüvitab menetluskulud süüdimõistetule. Sama paragrahvi lõige 3 näeb ette, et menetluskulusid määrates arvestab kohus süüdimõistetule varalist seisundit ja reosotsialiseerumise väljavaateid. Samuti annab antud lõike teine lause kohtule võimaluse jätta osa menetluskuludest riigi kanda, kui nende hüvitamine käib süüdimõistetule üle jõu. Lõike kolmanda lause kohaselt on võimalik menetluskulusid hüvitada ositi. KrMS § 188 sätestab erisuse, mis puudutab alaealist süüdimõistetut. Nimelt, kui alaealine on kohustatud hüvitama kriminaalmenetluse kulud, võib menetleja panna kulude hüvitamise kohustuse tema vanemale, eestkostjale või kasvatusasutusele.

2014.-2015. aastal kohtusse jõudnud juhtumite puhul mõisteti alaealiselt menetluskulud välja 43 %-l juhtudest ning jäeti seadusliku esindaja kanda 29 %-l juhtudest. 5 % moodustasid need juhtumid, kus riik jättis enda kanda kõik menetluskulud ning 24 %, mil riik jättis kulud osaliselt enda ja osaliselt alaealise või tema seadusliku esindaja kanda (vt joonis 10).

Joonis 10. Kelle kanda jäid menetluskulud

Analüüsist selgub, et menetluskulude tasumise kohustus pannakse enamikel juhtudel alaealisele, kuid tuginedes kohtuotsustes olevale infole, ei olnud väga suurel osal juhtudest kohus pööranud tähelepanu sellele, millised on alaealise majanduslikud võimalused ja kas tal on võimalik ise menetluskulusid tasuda. Asjaolu, et seaduse kohaselt on kaitsja osavõtt menetlusest kohustuslik, kuid süüdimõistva otsuse puhul langeb kaitsjatasu tasumine alaealise

õlule, paneb lapse täbarasse olukorda. Süüdimõistva kohtuotsusega kaasnevate menetluskulude sissenõudmise eesmärk ei ole Riigikohtu hinnangul mitte süüdimõistetute õiguste kitsendamine või äravõtmine või süüdimõistetute kuriteo toimepanemise eest riikliku hukkamõistu avaldamine ega üld- või eripreventiivsete eesmärkide saavutamine, vaid kriminaalmenetlusele tehtavate riiklike kulutuste vähendamine ja riigi rahaliste vahendite säästlikum kasutamine.¹²²

KarS § 44 sätestab rahalise karistuse mõistmisest tulenevad erisused. Paragrahvi lõige 5 näeb ette, et rahalist karistust ei mõisteta nooremale kui kaheksateistaastasele isikule, kellel ei olnud iseseisvat sissetulekut. Rahalise karistuse mõistmise osakaal oli 2014.-2015. aastal 3%, kuid alaealiselt mõisteti menetluskulud välja pea pooltel juhtudel. Siin tekib autori hinnangul vastuolu, et kui rahalist karistust üldjuhul alaealisele ei mõisteta, siis menetluskulude täielikult alaealise kanda jätmine on praktikas üsna sage nähtus. Riigikohtu hinnangul ei ole menetluskulude näol tegemist karistusega, kuid tekib küsimus, kas menetluskulude alaealise kanda jätmine ei pärsi tema resotsialiseerumist ühiskonda.

Oluline on, et laps peale kuriteo toimepanemist oleks võimeline ühiskonnas iseseisvalt hakkama saama ja väldiks edasist kuritegude toimepanemist. Kuid kui lapse kanda on jäetud menetluskulud, mis võivad küündida paari tuhande euroni, arvestades, et sundraha on teise astme kuriteo puhul 585 eurot ning esimese astme kuriteo puhul 975 eurot, millele lisanduvad veel kaitsjatasud, siis on nende kulude tasumine väga raske. Praxis 2015. aastal tehtud uuringu kohaselt võib laste väärkäitumine olla tingitud erinevatest teguritest, milleks ühena saab nimetada majanduslikke probleeme peres.¹²³ Seega tuleks menetluskulude lapse või tema seadusliku esindaja kanda jätmisel väga tugevalt kaaluda seda, kas laps või tema seaduslik esindaja on võimeline kulusid tasuma ning alati lähtuma sellest, et laps ei satuks suurte menetluskulude tõttu raskesse olukorda. Tõsi, seadus annab võimaluse taotleda menetluskulude tasumist ositi, mida enamikel juhtudel ka kasutatakse, kuid ka kulude ositi tasumine ei pruugi probleemi alati lahendada. Autor usub, et kohtud peaksid sügavamalt kaaluma iga alaealise individuaalseid võimalusi edaspidiseks toimetulekuks ja tegema selle põhjal otsuse menetluskulude kohta.

¹²² RKKKm 3-1-1-23-03, p 5.3.

¹²³ Poliitikauuringutekeskus Praxis, lk 13.

KOKKUVÕTE

Käesoleva magistritöö üheks eesmärgiks oli anda ülevaade sellest, milliseid erinõudeid ja printsiipe tuleb alaealiste õigusrikkujate karistamisel järgida. Eesmärgi saavutamiseks analüüsis autor rahvusvahelisest õigusest tulenevaid regulatsioone ja suuniseid ning uuris, millised on Riigikohtu hoiakud alaealiste karistamisel. Võrdleva materjalina kirjeldas autor valikuliselt, milline on alaealiste karistuspraktika teistes Euroopa riikides. Autori hinnangul on läbiv põhimõte alaealise karistamisel ja tema kohtlemisel kriminaalmenetluses lapse huvide esileseadmine. Karistuse mõistmisel tuleb arvestada alaealise isikust tulenevate eripäradega ning mõistetud karistus ei tohi olla selline, mis pärsib alaealise ühiskonda tagasi integreerumist. Samuti tuleb arvestada sellega, kas alaealine sai teo toimepanemisel aru oma teo keelatusest ning kas ta suutis oma käitumist vastavalt sellele juhtida. Alaealine ei pruugi alati täiel määral mõista lubatud ja keelatud ja mõista oma tegude tagajärgi. Alaealiste karistamisel ei saa kindlasti lähtuda absoluutsest karistusteooriast, mille kohaselt tuleb karistada vaid seetõttu, et süütegu on toimepandud ning karistusel puudub muu eesmärk. Vastupidiselt peab alaealiste karistamisel olema kindel eesmärk – nende kasvatamine.

Alaealiste ümber kasvatamine ja õigele teele suunamine on kergem kui täiskasvanute puhul ning seetõttu annab just selle grupiga tegelemine kõige suuremaid tulemusi kuritegevuse vastases võitluses. Alaealiste karistamisel püütakse liikuda karistamise vähendamise suunas ning proovitakse alaealist muude meetmetega mõjutada, seega lähtutakse pigem positiivsest eripreventsioonist.

Põhjuseid, mis alaealiste õigusvastast käitumist soodustavad, on mitmeid, kuid need võib jagada laias laastus kolme kategooriasse. Nendeks on individuaalsed riskifaktorid, sotsiaalsed faktorid ja kogukonnaga seotud faktorid. Individuaalse riskifaktorina võib välja tuua lapsed, kellel on madal õppeedukus ning keskendumisraskused. Sotsiaalsed riskifaktorid on seotud perekonna ja sõpradega. Näiteks on riskiteguriks sellised pereliikmed, kellele endale on omane kriminaalne või antisotsiaalne käitumine või lapse sellised sõbrad, kes kiidavad heaks õigusrikkumisi. Viimased, kogukonnaga seotud riskifaktorite alla kuuluvad näiteks sotsiaalselt mittetoimivad kogukonnad, mis ei võimalda pro-sotsiaalsete hoiakute edasiandmist. Autori hinnangul on kõik lapse õigusvastast käitumist soosivad tegurid seotud lapsele tähelepanu osutamise ja tema vajaduste arvestamisega. Äärmiselt oluline on perekonna tugev roll lapse

elus. ÜRO Pekingi juhised rõhutavad samuti, et tähelepanu tuleb pöörata positiivsetele faktoritele lapse elus, milleks on perekond, kogukond ja kool.

Eestis on isik süüvõimeline, kui ta on vähemalt 14-aastane ja süüdiv. Alla 14-aastaseid alaealisi karistada ei saa, kuid neile saab kohaldada kasvatuslikke mõjutusvahendeid. Mõjutusvahendeid on võimalik kohaldada ka süüvõimelisele alaealisele. See tähendab, et kui alaealine on toimepannud süüteo, kuid arvestades tema kõlblise ja vaimse arengu taset ning tema võimet oma teo keelatusest aru saada või oma käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtida, võib kohus isiku karistusest vabastada ja kohaldada talle mõjutusvahendeid. Sedasorti eritingimusi saab paraku rakendada vaid 14-18-aastastele, kuid tähelepanuta jäävad nõ noored täiskasvanud. Mitmetes riikides on eritingimused ka 18-20-aastastele noortele, näiteks Saksamaal saab nii 15-18-aastaseid kui ka 18-20-aastaseid mõista vangistusse maksimaalselt kümneks aastaks. Rootsis saab 18-20-aastastele vangistust mõista vaid erandlikel juhtudel ning kui noort on võimalik mõjutada läbi sotsiaalhoolekande, siis seda tehakse.

Käesoleva magistritöö peamiseks eesmärgiks oli 2014-2015. aastal alaealiste seas levinumate kuritegude karistuspraktika analüüsimine. Analüüsitavasse valimisse kuulusid järgnevad kuriteod:

- Vargus (KarS § 199)
- Kehaline väärkohtlemine (KarS § 121)
- Avaliku korra raske rikkumine (KarS § 263)
- Asja omavoliline kasutamine (KarS § 215)
- Sissetungimine (KarS § 266)
- Narkootilise aine suures koguses käitlemine (KarS § 184)

Analüüsi, millist liiki ja millises määras karistusi mõisteti valimisse kuulunud kuritegude toimepanemise eest.

2014.-2015. a jõudis kohtusse 492 alaealistega seotud juhtumit ning kokku pandi toime 835 kuritegu. 95% kuritegude toimepanijatest olid mehed ning 5% naised. Üle pooltel juhtudel pandi kuritegusid toime grupis. Valimisse kuulunud süüteod moodustasid 67% kõikidest toimepandud kuritegudst. Kõige enam mõisteti alaealisi süüdi varguse (26%) ja kehalise väärkohtlemise eest (17%). 46 %-l juhtudest vabastati alaealine õigusrikkuja tingimisi talle mõistetud karistusest ja allutati käitumiskontrollile. Vangistusest tingimisi vabastamisele

järgnes vangistuse, sh šokivangistuse mõistmine, mida tehti 17 %-l juhtudest. Kõige vähem mõisteti karistuseks rahalist karistust.

Reaalse vangistuse määr on aastatega oluliselt langenud. Kui 2003-2006.a läbiviidud uuringu kohaselt oli keskmine vangistuse määr 1142 päeva ehk 3 aastat, siis nüüd on keskmine määr keskmiselt 397 päeva ehk umbes 1 aasta ja 1 kuu. Võrreldes 2003.-2006. aastaga on tõusnud üldkasuliku töö määr. Kui varasemalt oli üldkasuliku töö keskmine määr 178 tundi, siis nüüd on selles 496 tundi.

Kohtute lõikes mõisteti alaealistele reaalselt vangistust kõige rohkem Viru MK ning kõige vähem Pärnu MK. Alternatiivseid karistusi kohaldasid kõige enam Tartu MK ja Harju MK. Reaalselt vangistust, sh šokivangistus mõisteti kõige suuremal määral asja omavolilise kasutamise eest (34%). Käitumiskontrolli kui mõjutusvahendit kohaldati 16 %-l juhtudest nii kehalise väärkohtlemise kui ka sissetungimise puhul. Narkootilise aine suures koguses käitlemise puhul vabastati isik 26 %-l juhtudest vangistusest tingimisi ilma käitumiskontrollita. Vangistuse asendamist ÜKT-ga kohaldati kõige suuremas määras avaliku korra raske rikkumise eest (11%).

Autor uuris ühe eesmärgina ka seda, milline on eelneva karistatuse mõju uue karistuse mõistmisel. Eesmärgi saavutamiseks püstitati kaks hüpoteesi: varem kriminaalkorras karistamata alaealiste karistuste määr erineb oluliselt varem kriminaalkorras karistatud alaealiste määrast ning kokkuleppemenetluste rakendamise määr on kõrgem alaealiste puhul, kes on varasemalt kriminaalkorras karistamata.

Esimene hüpotees leidis kinnitust järgnevate karistusliikide puhul: vangistusest tingimisi vabastamine allutamiseiga käitumiskontrollile, vangistus, vangistusest tingimisi vabastamine, vangistuse asendamine ÜKT-ga ning käitumiskontroll. Hüpotees ei leidnud kinnitust erikooli suunamise puhul.

Teine hüpotees kinnitust ei leidnud. Kokkuleppemenetluste rakendamise määr oli kõrge kõigi alaealiste puhul. Kõige kõrgem oli määr nende alaealiste puhul, keda oli karistatud 2 või enam korda. Põhjuseks võib pidada seda, et kokkuleppemenetlust peetakse kiireks ja efektiivseks menetlusliigiks ning see on ka soodsam kui näiteks üldmenetlusse vaidlema minna.

Töö kolmandaks eesmärgiks on uurida alaealise karistusest vabastamise ja mõjutusvahendite kohaldamise (KarS § 87) praktikat. 2014.-2015. aastal kohaldati KarS § 87 alusel karistusest vabastamist 69-le alaealisele, mis on 14% kõikidest juhtudest. Karistusest vabastatud alaealised

olid üldjuhul eelnevalt kriminaalkorras karistamata. Viiest seaduse poolt võimaldatavast mõjutustvahendist kohaldati vaid kaht – käitumiskontrolli ja erikooli suunamist. Kohtute lõikes kohaldati KarS § 87 kõige rohkem Tartu MK-s (20%) ning kõige vähem Pärnu MK-s (6%). Menetlusliigiti rakendati enamikel juhtudel kokkuleppemenetlust .

Kitsaskohad KarS § 87 kohaldamisel on asjaolu, et kohtud peaksid alaealistele karistuse mõistmisel iga kord kaaluma KarS § 87 kohaldamise võimalust, kuid hetkel on keeruline öelda, kas nad seda ka teevad, kuna sellekohast kirjalikku põhjendamiskohustust neil ei ole.

Teine kitsaskoht KarS § 87 kohaldamise juures on, et tegemist peaks olema mittekaristusliku meetmega, kuid selle kandmine karistusregistrisse viitab pigem karistuslikule iseloomule.

Viimase eesmärgina uuris autor, milline on praktika menetluskulude mõistmisel. Analüüsist selgus, et pea pooltel juhtudel mõistetakse menetluskulud välja alaealiselt (43%), 29 %-l juhtudest alaealise seaduslikult esindajalt, 24 %-l juhtudest jäeti menetluskulud osaliselt riigi kanda ning vaid 5 %-l kordadest jäeti menetluskulud täielikult riigi kanda.

Seaduse järgi on kaitsja osavõtt kriminaalmenetlusest kohustuslik, kui isik pani süüteo toime alaealisena, kuid süüdimõistva otsuse korral lasub isikul kohustus menetluskulude, st ka kaitsjatasu eest tasuda. Autori hinnangul on selline menetluskulude alaealise kanda jätmise ebaõiglane ning paneb ta majanduslikult väga keerulisse olukorda, mis omakorda pärsib ta edasist toimetulekut. Menetluskulusid on võimalik jätta ka alaealise seadusliku esindaja kanda, kuid see lahendus on enamikel juhtudel sisuliselt sama kui menetluskulude alaealise kanda jätmise. Alaealine elab üldjuhul koos oma perega ja see tähendab, et terve pere pannakse raskesse olukorda.

Töös tõusetunud probleemidest lähtuvalt teeb autor ettepanekud:

- Alaealisele kohalduvate eritingimuste ülempiiri tõstmine 18-aastalt 21-aasta peale;
- Muuta KarS § 87 peamiseks reageerimisviisiks alaealistele ning täiendada KrMS § 312 punktiga, mille kohaselt on kohtutel kirjalik põhjendamiskohustus KarS § 87 kohaldamata jätmise korral;
- Kaaluda võimalust jätta alaealisele riigiõigusabi korras kaitsja määramisel kaitsjatasud alaealiselt välja mõistmata.

Special conditions applied for the juveniles in imposing penalties in criminal proceedings

SUMMARY

The first aim of this master thesis is to give an overview of the special principles that apply when dealing with juvenile offenders.

Article 3 of the Convention on the Rights of the Child stresses that in all actions concerning children, whether undertaken by public or private social welfare institutions, courts of law, administrative authorities or legislative bodies, the best interests of the child shall be a primary consideration. Article 1.1. in the part one of the United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (Beijing Rules) also stipulates that member states shall seek, in conformity with their respective general interests, to further the well being of the juvenile and her or his family. Article 3 of the United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines) stipulates that for the purpose of the interpretation of the present guidelines, a child-centred orientation should be pursued. Article 4 stipulates that for any preventive programme the well-being of young persons from their early childhood should be the focus. So the main keywords that apply when dealing with juvenile offenders are the well-being of the child, the best interests of the child and child-centred orientation.

In Estonia, the minimum age of criminal responsibility is 14 years. It corresponds to the age at which a juvenile becomes liable to criminal prosecution. For minors younger than 14 years and minors against whom criminal prosecution is deemed unnecessary, alternative proceedings have been designed. There are also alternative proceedings available for minors who are between 14-18 years old. The paragraph 87 of the Penal Code (PC) stipulates that taking into account the level of the moral and mental development of a person of fourteen to eighteen years of age and his or her ability to understand the unlawfulness of his or her act or act according to such understanding, the court may release the person from punishment and impose sanctions on him or her. There are several provisions that provide some extra protection to juveniles between 14 and 18 years of age but there are no extra protections for young adults. An increasing number of states have statutory provisions for imposing educational and other sanctions of the youth justice law on young adults. In Germany the laws applicable to juveniles are applied in more than 90% of the cases concerning young adults who commit serious crimes. In example, juveniles between 14 and 18 years of age and young adults between 18 and 20

years of age can not be sentenced to prison for more than 10 years. So the same protection applies to juveniles and young adults.

The second aim of this master thesis is to analyse the judicial practice of most common offences committed by juvenile offenders in Estonia in the period of 2014-2015. Offences that were the most common in the period of 2014-2015 are:

- larceny (§ 199);
- physical abuse (§ 121);
- aggravated breach of public order (§ 263);
- unauthorised use of thing (§ 215);
- illegal entry and failure to comply with demand to leave (§ 266);
- unlawful handling of large quantities of narcotic drugs or psychotropic substances (§ 184);

In the period of 2014-2015 there were 492 cases involving minors and total of 835 crimes committed. 95 % of the offenders were men and only 5% women. More than half of the crimes were committed in pairs or in groups. Juveniles were most frequently convicted for larceny (26%) and for physical abuse (17%). In 46% of the cases the offender was ordered suspension of the sentence on probation. 17 % of the times

The imprisonment rate is lower than 10 years ago. 10 years ago the imprisonment rate was 1142 days on average, i.e three years but now it is 397 days on average which is approximately 1 year and 1 month. The rate of community service is increased. Ten years ago it was 178 hours on average and now it's 496 hours.

The third aim of this thesis is to analyse whether the juvenile's prior criminal record affects the sentencing of the new offence.

To test this aim author proposed two hypothesis: the punishment rate for juveniles with no prior criminal record differs significantly from the juveniles with prior criminal record and grounds for application of settlement proceedings rate are higher for the juveniles with no prior criminal record.

The first hypothesis was true for following punishments and sanctions: probation with subjection of offender to supervision of conduct, imprisonment, probation, pecuniary punishment, community service and subjection to supervision of conduct.

The second hypothesis was false. Grounds for application of settlement proceedings were at high rate for both – juveniles with prior criminal record and juvenile with no prior criminal record.

The fourth aim of the thesis is to analyse how often do courts release juveniles from punishment and impose sanctions on them (§ 87 of the Penal Code). In the period of 2014-2015 there were 69 juveniles released from punishment, that is 14 % of all crimes committed. Juveniles that are released from punishment have usually no prior record. There are five sanctions that can be imposed on minor that are stipulated in the § 87 of the Penal Code (PC):

- admonition;
- subjection to supervision of conduct;
- placement in a youth home;
- placement in school for pupils who need special treatment due to behavioural problems;
- referral to social programmes;

Sanctions that are used more frequently than others are subjection to supervision of conduct and placement in school for pupils who need special treatment due to behavioural problems.

There are two problems relating PC § 87. Every time when juvenile commits a crime court should make a decision whether to punish the offender or release him or her from punishment. Right now courts do not have the obligation to explain their decision. It means that they don't have to write down the reasons why they did not release the offender from punishment to the main part of a court judgment

Second problem is that PC § 87 is supposed to be a non-punitive sanction, but the fact that the information about sanctions imposed to juvenile is available in criminal records database makes it seem like it is punitive sanction instead.

Last aim of this thesis is to analyse what is the common practise of compensating the expenses relating to criminal proceedings. 43 % on the times the expenses relating to criminal proceedings were compensated by juvenile, 29 % of the times they were compensated by the legal guardian of juvenile, 24 % of the times the expenses were partially compensated by the state and only in 5 % on the times were the expenses compensated fully by the state.

Code of Criminal Procedure (CPP) § 45 lg 2 p 1 stipulates that the participation of a counsel throughout a criminal proceeding is mandatory if the person was minor at the time of commission of the criminal offence or unlawful act. CCP § 180 lg 1 stipulates that in the case

of a conviction, procedure expenses shall be compensated by convicted offender. CCP § 188 stipulates that if a minor is required to reimburse the expenses relating to criminal proceeding, the body conducting the proceedings may impose the reimbursement of expenses on his or her parent, guardian or child care institution.

In the author's opinion it is unfair to say that the participation of a counsel throughout a criminal proceeding is mandatory and then say that in the case of a conviction, procedure expenses shall be compensated by convicted offender. This is not in the best interest of the child. If the juvenile is required to reimburse the expenses, it puts him or her to a financially difficult situation which is harmful to his or her well-being.

The author reached the following key positions:

- Estonia should extend the scope of juvenile justice system up to age 21;
- To set the Penal Code § 87 as the preferred sanction for the minors and to amend Code of Criminal Procedure § 312 with a clause by which the court judgment must be well-founded when the Penal Code § 87 is not applied.
- State should compensate the procedure expenses relating to appointed legal counsel

KASUTATUD KIRJANDUS

1. E. Axelsson. Young offenders and juvenile justice on Sweden. Riksdag Research Service. Stockholm 2010.
2. A. Belembaogo., T. Hammarberg., Diskrimineerimisvastased ennetavad abinõud. – Laste õigused. ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtete rakendamine praktikas. Tallinn: 2005.
3. F. Dünkel. Juvenile Justice in Germany: Between Welfare and Justice. – International Handbook of Juvenile Justice. New York: Springer 2008.
4. F. Dünkel. Juvenile Justice Systems in Europe – Reform developments between justice, welfare and „new punitiveness“. Kriminologijos Studijos I/2014.
5. E. Elkind jt. Valikuliselt Riigikohtu kriminaalkolleegiumi praktikast õiguse tõlgendamisel ja edasiarendamisel. Juridica VIII/2009.
6. F. Estrada., J. Sarnecki. Keeping the Balance Between Humanism and Penal Punitivism: Recent Trends in Juvenile Delinquency and Juvenile Justice in Sweden. International Handbook of Juvenile Justice. New York: Springer 2008.
7. H.B. Ferwerda., I.M.G.G. van Leiden., N.A.M. Arts jt. Halt: Het Alternatief? De effecten van Halt beschreven. Haag: WODC 2006.
8. T.L. Herrenkohl., J.D. Hawkins., I. Chung jt. School and community risk factors and interventions – Child Delinquents: Development, Intervention and Service Needs. Thousand Oaks: SAGE Publications 2012.
9. Kaugia. S. Vaateid õiguspoliitikale. Artiklite kogumik. 2008.
10. P.H. van der Laan. Just Desert and Welfare: Juvenile Justice in the Netherlands. – International Handbook of Juvenile Justice. New York: Springer 2008.
11. T. Lappi-Seppälä. Finland – Juvenile Justice Systems in Europe. Current Situation and Reform Developments. Vol 1. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg 2011.
12. A. Lopatka. The meaning of the best interests of the child: The Polish perspective. - International Review of the Penal Law, 1991.
13. C. Mattheis. The System Theory of Niklas Luhmann and the Constitutionalization of the World Society. Goettingen Journal of International Law, 2012.
14. A. Mallik. Theories of Punishment in the Ethics of Philosophy. Scholarly Research Journal for Humanity Science & English Language, 2014.

15. M.C. Materni. Criminal Punishment and the Pursuit of Justice. 2. Br. J. Am. Leg. Studies. 2013.
16. J.G. Murphy. Kant'S Theory of Criminal Punishment. Retribution, Justice and Therapy. Springer Netherlands 1979.
17. E. Samson. Kriminaalõiguse üldosa. Tallinn 2000.
18. H. Sepp. Ohtlikkuse arvestamine karistuse mõistmisel kohtupraktikas. Juridica VII/2008.
19. J. Sootak. Karistusõigus. Tallinn: Juura 2010.
20. J. Sootak. Karistusõiguse alused. Tallinn: Juura 2003.
21. J. Sootak., P. Pikamäe. KarS § 33 – Karistusseadustik. Komm vlj. Tallinn: Juura 2015
22. J. Sootak. Theories of Punishment and Reform of Criminal Law (Reforms as a Change of Mentality). Juridica International V/2000.
23. Taustaanalüüs kurikalduvuslike noorte kohtlemise poliitikale. Haridus- ja teadusministeerium. Tartu: 2011.
24. P.J.P. Tak. The Dutch criminal justice system. Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2008.
25. M.J.F. Tella., F.F Tella. Punishment and Culture: A Right to Punish? Brill Academic Publishers, Inc, 2006, lk.
26. R.E, Tremblay., D. LeMarquand. Individual risk and protective factors – Child Delinquents: Development, Intervention, and Service needs. Thousand Oaks: SAGE Publications 2012.

KASUTATUD INTERNETIALLIKAD

27. B. Boev. The Juvenile Justice System in the Netherlands. Sine loco, sine anno, lk 7. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://issuu.com/bghelsinki/docs/2002juvjusticeholland-1->
28. Child Rights International Network. Minimum Ages of Criminal Responsibility Around the World. Arvutivõrgus: <https://www.crin.org/en/home/ages>
29. J.D. Coie., N.F. Watt., S.G. West., J.D. Hawkins jt. The science of prevention: A conceptual framework and some directions for national research program. American Psychologist vol 48/10 1993, lk 1016. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.researchgate.net/publication/14942167_The_Science_of_Prevention_A_Conceptual_Framework_and_Some_Directions_for_a_National_Research_Program

30. Council of Europe Committee of Ministers. Commentary to the European Rules for Juvenile offenders subject to sanctions or measures, lk 3. Arvutivõrgus kättesaadav: measures. Arvutivõrgus kättesaadav:
http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Commentary_Rec_2008_11E.pdf
[14.03.2016.](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Commentary_Rec_2008_11E.pdf)
31. .J. Dilulio. Deterrence theory. 2010, lk 235. Arvutivõrgus:
<https://marisluste.files.wordpress.com/2010/11/deterrence-theory.pdf>
32. Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Karistusseadustiku ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus, seletuskiri. 2013, lk 20. Arvutivõrgus kättesaadav:
http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/karistusseadustiku_ja_sellega_seonduvalt_teiste_seaduste_muutmise_seaduse_seletuskiri.pdf
33. Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. – Arvutivõrgus kättesaadav:
34. http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf 13.04.2016.
35. European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe. Handbook on European law relating to the rights of the child. Luksemburg: Publications Office of the European Union, 2015, lk 18-19. Arvutivõrgus:
http://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_rights_child_ENG.PDF
36. FACT SHEET: A Summary of the rights Under the Convention of the Rights of the Child. *Sine loco, sine anno*, art 40. Arvutivõrgus kättesaadav:
http://www.unicef.org/crc/files/Rights_overview.pdf
37. G. Geis. Pioneers in Criminology VII –Jeremy Bentham (1748-1832). Journal of Criminal Law and Criminology, vol 46/2, lk 167. Arvutivõrgus:
<http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4361&context=jclc>
38. Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. Šveits: 2007, lk 605. Arvutivõrgus kättesaadav:
http://lasteombudsman.ee/sites/default/files/IMCE/implementation_handbook_for_the_convention_on_the_rights_of_the_child.pdf
39. C.G. Janson. Youth Justice in Sweden. Crime and Justice, Vol 31. Chicago: The University of Chicago Press 2004. Arvutivõrgus kättesaadav:
<http://www.jstor.org.ezproxy.utlib.ee/stable/3488351>

40. M. Koik. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. Seletuskiri. Tallinn: Justiitsministeerium 2010. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumentid/kriminaalpoliitika_arengusuundade_seletuskiri_2018.pdf 13.04.2016.
41. T. Kõiv., K. Tamm. Alaealiste kuritegevus. – Kuritegevus Eestis 2015. Tallinn: Justiitsministeerium 2015. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumentid/kuritegevus_eestis_2015.pdf
42. W. Lipsey., J.H. Derzon. Predictors of violent or serious delinquency in adolescence and early adulthood: A synthesis of longitudinal research. – Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions. Thousand Oaks: SAGE Publications 199. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.researchgate.net/publication/224049104_Predictors_of_serious_delinquency_in_adolescence_and_early_adulthood_A_synthesis_of_longitudinal_research
43. A. Markina., J. Saar. Alaealiste hälbekäitumine Eestis, Tšehhis ja Ungaris: rahvusvaheline *self-report*-meetodil tehtud delinkventsuse uuring (ISRD-2). Juridica VII/2009. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.juridica.ee/get_doc.php?id=1457
44. A. Markina., B. Žarkovski. Laste hälbiv käitumine Eestis. Kriminaalpoliitika uuringud. Tallinn: Justiitsministeerium 2014. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumentid/laste_kaitumise_uuring_2014.pdf 14.04.2016
45. A. Markina., A. Märtson. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tallinn 2008. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumentid/alaealiste_karistuste_tulemuslikkus_tartu_ulikooli_oigusinstituut_2008.pdf 14.03.2016.
46. M. Marttunen., Finland the basis of finnish juvenile criminal justice – Revue Internationale De Droit Penal. *Sine loco*, ERES 2004. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.cairn.info/revue-internationale-de-droit-penal-2004-1-page-315.htm>
47. M. Marttunen. Juvenile Criminal Justice: Comparative and Criminal Policy Perspective on Sanctioning Juveniles. National Research Institute of Legal Policy. Helsinki 2008. Arvutivõrgus kättesaadav:

http://www.optula.om.fi/material/attachments/optula/julkaisut/tutkimuksia-sarja/9RWf6KCON/236_Summary.pdf

48. E. Monachesi. Pioneers in Criminology IX—Cesare Beccaria (1738-1794). *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol 46/4. Arvutivõrgus:
<http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4402&context=jclc> 02.03.2016
49. J. McCord., C.S. Widom., N.A. Crowell. *Juvenile Crime, Juvenile Justice. Panel on Juvenile Crime: Prevention, Treatment and Control*. Washington DC: National Academy Press 2001. Arvutivõrgus kättesaadav:
<http://www.nap.edu/read/9747/chapter/1> 13.04.2016.
50. M. Shader. *Risk Factors for Delinquency: An Overview*. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. *Sine loco, sine anno*. Arvutivõrgus kättesaadav:
<https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/frd030127.pdf>
51. Penal Reform International. *Protecting children's rights in criminal justice systems*. London 2013. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/11/Childrens-rights-training-manual-Final%20ADHR.pdf>
52. Poliitikauuringutekeskus Praxis. *Ühiskondliku mõju osakute võimalike probleemvaldkondade analüüs*. Tallinn 2015. Arvutivõrgus kättesaadav:
<http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2015/07/SIB-analyys.pdf> 13.04.2016.
53. Riigi Peaprokuröri juhis „Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses“, 29.06.2007 nr RP-1-4/07/8. Arvutivõrgus:
http://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/article_files/Riigi%20peaprokur%C3%B6ri%20juhis-%20alaealiste%20%C3%BChetaoliseks%20erikohtlemiseks%20krim.menetluses%2028.06.2007.pdf 14.04.2016.

KASUTATUD RAHVUSVAHELISED KONVENTSIOONID, SUUNISED

54. Committee on the Rights of the Child. *Convention on the Rights of the Child. General Comment No. 10, 2007*. Arvutivõrgus kättesaadav:
<http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.10.pdf> 13.03.2016
55. Committee on the Rights of the Child. *Convention on the Rights of the Child. General Comment No 12, 2009*. Arvutivõrgus kättesaadav:

- <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf>
13.03.2016.
56. Council of Europe Committee of Ministers. Commentary to the European Rules for Juvenile offenders subject to sanctions or measures. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Commentary_Rec_2008_11E.pdf 12.04.2016.
57. Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee. Alaealiste kuritegevuse ennetamine, alaealiste kuritegevuse käsitlemise viisid ja alaealisi käsitleva õigussüsteemi roll Euroopa Liidus. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:110:0075:0082:ET:PDF>
58. Inimõiguste ülddeklaratsioon. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/est.pdf
13.03.2016.
59. United Nations General Assembly. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice („The Beijing Rules“), 1985. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm> 13.03.2016.
60. United Nations General Assembly. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), 1990. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r112.htm> 13.03.2016.
61. United Nations. Guidance Note of the Secretary General. UN Approach to Justice for Children, 2008. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.unicef.org/protection/RoL_Guidance_Note_UN_Approach_Justice_for_Children_FINAL.pdf 13.03.2016.
62. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice („The Beijing Rules“). 29. nov. 1985. Art. 4. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm> 13.03.2016.

KASUTATUD NORMATIIVMATERJALID

63. Karistusseadustik. - RT I, 17.12.2015, 9
64. Kriminaalmenetluseadustik. - RT I, 06.01.2016, 19
65. Alaealise mõjutusvahendite seadus. - RT I, 30.12.2015, 75
66. ÜRO Lapse õiguste konventsioon. 26.09.1991 - RT II 1996, 16, 56

KASUTATUD VÄLISRIIKIDE ÕIGUSAKTID

67. Criminal Procedure Act - 733/2015. Arvutivõrgus kättesaadav:
<http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1997/en19970689.pdf> 17.04.2016.
68. Youth Courts Law - 17.7.2015 I 1332. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_jgg/youth_courts_law.pdf 17.04.2016.
69. The Criminal Code of Finland – 766/2015. Arvutivõrgus kättesaadav:
<http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039.pdf> 17.04.2016.
70. Criminal Code of the Kingdom of Sweden. Arvutivõrgus kättesaadav:
<http://www.legislationline.org/documents/id/8919> 17.04.2016.

KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA

71. RKKKo 3-1-1-14-06
72. RKKKm 3-1-1-23-03
73. RKKKo 3-1-1-43-06
74. RKKKo 3-1-1-76-07
75. RKKKo 3-1-1-76-12

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Liisa-Lotta Raag
(autori nimi)
(sünnikuupäev: 31.08.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

ALAEALISTELE KOHALDATAVAD ERITINGIMUSED KARISTUSE MÕISTMISEL KRIMINAALMENETLUSES

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on Andres Parmas, Kaire Tamm
(juhendaja nimi)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'í kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 02.05.2016